

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Milli hesablar sistemində cari hesablar,onların statistik tədqiqi və
qiymətləndirilməsi” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Dadaşova Vəfa Raci

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİLNAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d.,dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__ -ci il**

**“Milli hesablar sistemində cari hesablar,onların statistik tədqiqi və
qiymətləndirilməsi” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060406 – “Statistika”

İxtisaslaşma: Milli hesablar sistemi

Magistrant

Dadaşova Vəfa Raci

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n.,dos. Cabbarova Aynur İmran

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d.,b.m. Hümbətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

Statistical analysis and assessment of indicators of current accounts of the system of national accounts

Summary

Master thesis consists of introduction, 3 chapters, conclusion, and a list of references. In the master's thesis with a total volume of 88 pages, were used 30 references, 22 tables were statistically analyzed and 12 pictures (including 10 schemes and 2 graphs) were given.

The first chapter of the thesis is called "Main Accounts of SNA and General Principles of Their Establishment". This chapter describes the classification and determination of the accounts of SNA, the general principles for establishing current accounts of SNA were revealed, determined the set of indicators of current accounts of SNA, the key features of the indicators of current accounts and the relationship of current accounts of SNA has been identified.

The second chapter of the thesis is called "Identification and Assessment of Indicators of Current Accounts of SNA". In this chapter was examined the formalization of features of the macroeconomic over institutional sectors of the economy; statically analyzed the division of accounts over institutional sectors in the Republic of Azerbaijan on "Production", "Generation of Revenue", "Initial distribution of Revenue", "Redistribution of Revenue", "Utilization of revenue in disposal" and evaluated indicators of production, studied the method of calculation of separate types of economic activity.

The third chapter of the master thesis is called "Statistical Investigation of the Current Account Dynamics of AR". In this chapter, the dynamics of "Production", "Establishment of Revenues", "Initial distribution of Revenue", and "Revenues Redistribution", "Using Revenues in disposal", were statistically investigated.

At the end of the research, it was given conclusion and a list of references. Key words: System of National Accounts, Production account, final output, intermediate consumption, total value added

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

MHS	Milli hesablar sistemi
ÜDM	Ümumi daxili məhsul
ÜƏD	Ümumi Əlavə dəyər
ADSK	Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi
EXQKT	Ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatları
ÜB	Ümumi buraxılış
ƏDV	Əlavə dəyər vergisi
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
AB	Avropa Birliyi
İFNT	İqtisadi Fəaliyyət Növləri Təsnifatı
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7	
I Fəsil	MHS –DƏ ƏSAS HESABLARI VƏ ONLARIN QURULMASININ ÜMUMİ PRİNSİPLƏRİ	10
1.1.	MHS-də hesabların təsnifatı və təyinatı.....	10
1.2.	MHS –də cari hesabların qurulmasının ümumi prinsipləri.....	17
II Fəsil	MHS-DƏ CARİ HESABLAR ÜZRƏ GÖSTƏRİCİLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	26
2.1.	MHS-də cari hesabların institusional sektorlar üzrə qurulması və onların göstəricilərinin müəyyən edilməsi.....	26
2.2.	MHS – də “İstehsal” hesabı göstəricilərinin qiymətləndirilməsi metodları.....	52
III Fəsil	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİYYATINDA QURULAN CARİ HESABLARIN DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏDQIQI	60
3.1.	Azərbaycan Respublikasında “İstehsal” və “Gəlirlərin yaranması” hesablarının dinamikasının statistik tədqiqi.....	60
3.2.	Azərbaycan Respublikasında “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” və “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesablarının dinamikasının statistik tədqiqi.....	65
3.3.	Azərbaycan Respublikasında “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının dinamikasının statistik tədqiqi.....	77
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	81
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	85
	Cədvəllərin siyahısı	87
	Diagramların siyahısı	87

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı Milli hesablar sistemi (MHS) iqtisadi nəzəriyyənin prinsiplərinə əsaslanaraq, makro səviyyədə uçot və hesabların dəqiq aparılma qaydalarına uyğun, iqtisadi fəaliyyətin göstəricilərinin hesablanması üçün beynəlxalq səviyyədə standartlaşdırılmış tövsiyələr dəstidir. Bu tövsiyələr iqtisadi fəaliyyətin nəticələrini əks etdirən ÜDM kimi göstəricilərin beynəlxalq səviyyədə standart hesablanması üçün razılaşdırılmış konsepsiyalar sistemi, anlayış, təsnifat və hesabların aparılması qaydaları formasında tərtib edilmişdir. MHS- nin konseptual əsasları qərarların qəbul edilməsi və iqtisadi siyasətin işlənməsi üçün iqtisadi təhlil aparmaq məqsədilə iqtisadi göstəriciləri hesablamağa və təqdim etməyə imkan verir. Hesabların özləri ümumiləşdirilmiş şəkildə geniş, ətraflı məlumatlardan ibarətdir. Onlar ölkədə həyata keçirilən mürəkkəb iqtisadi fəaliyyətlər barədə, eləcə də bazarda və ya bazar xaricində həyata keçirilən müxtəlif iqtisadi subyektlər və subyekt qrupları arasında qarşılıqlı əlaqə haqqında əhatəli və ətraflı hesabat təmin edirlər. MHS-nin hesabları ardıcıl dövrlər üçün tərtib edilir və zamanla iqtisadi nəticələrin monitorinqi, təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan davamlı informasiya axınıni təmin edir. MHS yalnız bu və ya digər müddət ərzində iqtisadi fəaliyyət haqqında deyil, həm də müəyyən vaxtlarda iqtisadiyyatın aktiv və öhdəliklərinin səviyyələri və ölkənin sakinlərinin sərvəti haqqında məlumat verir. MHS-nin cari hesabları istehsal , istehlak ilə məşğul olan instusional vahidlərin və fəaliyyət növlərinin davranışlarının ətraflı təhlilini həyata keçirmək üçün onların məlumatlarla təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu, əməliyyat şəklində instusional vahidlər arasında malların, xidmətlərin mübadiləsini əks etdirməklə əldə edilir. Qeyd edilənlərə nəzərə alaraq MHS – nin cari hesablarının statistik öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır və yazılan magistr işi mövzusunun aktuallığını bir daha sübut edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Milli hesablar sistemində cari hesabların və cari hesablara daxil olan “İstehsal” , “Gəlirlərin

yanması”, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin istifadəsi” hesablarının bir- biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini tədqiq etmək, qruplaşdırmaq və statistik qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Magistr işinin **əsas vəzifələri** aşağıdakılardır:

- MHS-də hesabların təsnifatı və təyinatını öyrənmək;
- MHS –də cari hesabların qurulmasının ümumi prinsiplərini aşkar etmək;
- MHS –də cari hesabların göstəricilər məcmusunu müəyyənləşdirmək;
- İnstitusional sektorlar üzrə makroiqtisadi göstəricilərin formalaşması xüsusiyyətlərini araşdırmaq,
- İstehsal göstəricilərinin qiymətləndirməsi və iqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı növləri üzrə hesablanması metodikasını öyrənmək;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında qurulan cari hesabları statistik tədqiq etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- MHS – nin cari hesabları arasında olan qarşılıqlı əlaqə müəyyən edilmişdir;
- Cari hesablara daxil olan göstəricilərin əsas xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir;
- Azərbaycan Respublikasında “İstehsal”, “Gəlirlərin yaranması”, Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” , “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesablarının institusional sektorlar üzrə bölgüsü statistik tədqiq edilmişdir;
- Azərbaycan Respublikasında “İstehsal”, “Gəlirlərin yaranması”, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” və “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesablarının dinamikası statistik tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti - Magistr dissertasiyasının nəticələrindən MHS – nin cari hesablarının göstəricilərinin hesablanması qaydasının təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın informasiya bazası - Magistr dissertasiyasının informasiya bazasını MHS ilə bağlı BMT – nin tövsiyələri , respublika statistika xidmətinin rəsmi

məlumatları, internet resursları, eyni zamanda ayrı – ayrı müəlliflərin elmi əsərləri təşkil edir.

Magistr dissertasiyasında cədvəl, qrafik, indeks, dinamika sıralarının təhlili, orta və nisbi kəmiyyət metodları və s. **metodlardan** istifadə olunmuşdur.

İşin həcmi və quruluşu - Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Ümumi həcmi 88 səhifə olan magistr dissertasiyasında 31 ədəbiyyatdan istifadə edilmiş, 22 cədvəl statistik təhlil edilmiş və 12 şəkil (o cümlədən 10 sxem və 2 qrafik) verilmişdir.

Magistr dissertasiyasının birinci fəslində **“MHS –də əsas hesabları və onların qurulmasının ümumi prinsipləri”** adlanır. Bu fəsildə MHS-də hesabların təsnifatı və təyinatı öyrənilmiş, MHS –də cari hesabların qurulmasının ümumi prinsipləri aşkar edilmiş, MHS –də cari hesabların göstəricilər məcmusu müəyyən edilmiş, cari hesablara daxil olan göstəricilərin əsas xüsusiyyətləri aşkar edilmiş və MHS –nin cari hesabları arasında olan qarşılıqlı əlaqə müəyyən edilmişdir;

İşin ikinci fəslində **“MHS-də cari hesablar üzrə göstəricilərin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi”** adlanır. Bu fəsildə iqtisadiyyatın institusional sektorları üzrə makroiqtisadi göstəricilərin formalaşması xüsusiyyətlərini araşdırılmış, Azərbaycan Respublikasında “İstehsal”, “Gəlirlərin yaranması”, Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” , “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesablarının institusional sektorlar üzrə bölgüsü statistik tədqiq edilmiş, istehsal göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və iqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı növləri üzrə hesablanması metodikası öyrənilmişdir.

Magistr dissertasiyasının üçüncü fəslində **“Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında qurulan cari hesabların dinamikasının statistik tədqiqi”** adlanır. Bu fəsildə Azərbaycan Respublikasında “İstehsal”, “Gəlirlərin yaranması”, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” və “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesablarının dinamikası statistik tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin sonunda onun nəticəsi və ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

I Fəsil MHS –DƏ ƏSAS HESABLARI VƏ ONLARIN QURULMASININ ÜMUMI PRINSIPLƏRİ

1.1 MHS-də hesabların təsnifatı və təyinatı

Milli hesablar sistemi iqtisadi nəzəriyyə prinsiplərinə əsaslanaraq, makro səviyyədə iqtisadi fəaliyyət göstəricilərinin hesablanması üçün dəqiq qaydalara əsasən hesabların beynəlxalq miqyasda razılaşdırılmış` tövsiyələr dəstidir. Bu tövsiyələr anlayışlar, təsnifatlar, konsepsiyalar, hesabların qurulması qaydaları sistemi formasında olur və iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin indikatoru olan ÜDM kimi makroiqtisadi göstəriciləri hesablamağa imkan verir.MHS-nin konseptual əsası, iqtisadi təhlil , qərarlar və iqtisadi siyasətin işlənməsi üçün vacib iqtisadi göstəriciləri hesablamağa və təqdim etməyə şərait yaradır. Hesabların özləri iqtisadi nəzəriyyənin prinsiplərinə və iqtisadi fəaliyyətə dair ideyalara müvafiq şəkildə çoxlu sayda ətraflı ümumiləşdirilmiş məlumatları birləşdirir. Onlar ölkədə həyata keçirilən mürəkkəb iqtisadi fəaliyyətlər, həmçinin bazar və ya bazar xaricindəki müxtəlif iqtisadi subyektlər və subyektlər qrupları arasında olan qarşılıqlı əlaqə haqqında geniş və ətraflı hesabat təqdim edirlər.(Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

MHS iqtisadi dəyər ehtiyatlarının və onlarda dəyişikliklərin ölçülməsi və iqtisadi dəyərlərə tələbatı olan fiziki şəxsləri, şəxslər qrupunu, hüquqi və sosial vahidləri müəyyənləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuş bir sistemdir. Beləki, hesablar sistemində ehtiyatları və axını əks etdirmək üçün ehtiyatlarda və ya dəyişən axında yaranan iqtisadi dəyərlərə olan tələbləri olan tərəfləri (fiziki şəxslər, şəxslər qrupu, hüquqi və sosial vahidlər) müəyyən etmək lazımdır. Bunlar MHS –də institusional vahidlər kimi təsvir edilir. İnstitusional vahid dedikdə müstəqil surətdə gəlir və əmlakından istifadə edən, başqa vahidlərlə iqtisadi əlaqələr yaradan, iqtisadi qərarlar və maliyyə öhdəlikləri qəbul edən və öz fəaliyyətlərinə məsuliyyət daşıyan vahidlər nəzərdə tutulur.(Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012 и)

MHS-də institusional vahidlər hüquqi şəxslər (müəssisələr, idarələr təşkilatlar və s.) və ev təsərrüfatları olmaqla 2 əsas qrupa ayrılır.

Hüquqi şəxslər kimi ev təsərrüfatları da, əmlak və gəlirindən istifadə edir, başqa vahidlərlə iqtisadi əlaqələr qurur, qərarlar qəbul edir, lakin mühasibat uçotu aparmır.

İnstitusional vahid iqtisadi məqsədlərinə, funksiyalarına və maliyyələşmə mənbələrinə görə institusional sektorlarda qruplaşdırılır. MHS –də maliyyələşmə mənbələri və funksiyaları eyni olan iqtisadi vahidlər “Qeyri – maliyyə korporasiyaları”, “Maliyyə korporasiyaları” “Dövlət idarəetməsi”, “Ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatları” (EXQKT) və “Ev təsərrüfatı” sektorları üzrə qruplaşdırılır. Bu sektorlar ölkədaxili iqtisadi subyektlərin fəaliyyət nəticələrini səciyyələndirir. (Cabbarova.A.İ, Dünyamaliyyə.V.R. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı 2014)

MHS makro – iqtisadi hadisələrin yekunlarını kəmiyyətcə xarakterizə edən göstəricilər sistemi olmaqla, istehsaldan son istehlakadək baş verən məcmu iqtisadi prosesləri əks etdirir. MHS – nin konseptual əsasını hesablar təşkil edir, hansı ki, onlar: (Иванов.Д. Состояние и перспективы развития системы национальных счетов России. Вопросы статистики. 2015;(6):4-11)

a) bütün iqtisadi fəaliyyət növlərini və onların nəticələrini əhatə edir;

b) bir hərəkətin bütün iştirakçılara təsirini müəyyən etmək qarşılıqlı razılaşdırılmışdır; tərəflərin iqtisadi proseslərini xarakterizə etmək üçün eyni dəyərlərdən və hesabların qurulması qaydalarından istifadə edir;

c) inteqrasiya olunmuşdur, çünki bir subyektin bir fəaliyyətinin bütün nəticələri aktiv və passivlər balansı da daxil olmaqla hesablarda əks olunmalıdır.

MHS bütün iqtisadi fəaliyyətləri özündə birləşdiyi üçün fərdi qruplar və ya iqtisadiyyatın bütün vahidləri üzrə hesabları tərtib etmək mümkündür. Bunun təmin edilməsi üçün hesabların aparılması qaydaları qiymətləndirmə, qeydiyyat, təsnifat və axın və ehtiyatların qruplaşdırılması ilə bağlı daxili uyğunluğu təmin edir. Axın və ehtiyatların qiymətləndirməsi razılaşdırılmış qaydada qeyd edilməlidir. Ehtiyatlar

iqtisadi dəyərləri müəyyən vaxt anına ölçür, axınlar isə müəyyən vaxt fasiləsində iqtisadi dəyərdə dəyişiklikləri ölçür. Ehtiyatlar bu və ya digər zaman anında aktiv və ya öhdəliklərin olmasıdır. MHS hesablarda ehtiyatların qeydiyyatını aparır, onları da adətən hesabat dövrünün əvvəlində və sonunda tərtib edilmiş aktiv və öhdəliklərin balansları adlandırırlar. Ancaq ehtiyatlar axın ilə əlaqədardır: onlar əvvəlki əməliyyatlardan və digər axınlardan yığılmanın nəticəsidir və onlar müəyyən dövrdə əməliyyatlar və digər axınlar nəticəsində dəyişirlər. Onlar ehtiyatlara davamlı əlavələrin və çıxarılmaların nəticəsidir və mövcud aktivlər və ya öhdəliklərin ehtiyatlarda olduğu dövr ərzində baş verən həcmdəki və ya dəyərdəki dəyişikliklərdən asılıdır. (Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012 и)

Aktiv - ona malik olması və ya onun müəyyən bir müddət ərzində istifadə etməsi nəticəsində sahibinə iqtisadi ya bir sıra başqa fayda gətirən dəyərin yığılmış ehtiyatıdır. Bu alət bir hesabat dövründən digərinə dəyər verməyə imkan verir. Aktivlər maliyyə və qeyri-maliyyə ola bilər. Maliyyə aktivlərinin çoxunun maliyyə öhdəlikləri vardır. Öhdəlik müəyyən hallarda bir vahid (debitor) başqa vahidə (kreditor) bir və ya bir neçə ödəniş etməli olduğu halda yaranır.

İqtisadi axınlar iqtisadi dəyərin yaranması, transformasiyası, mübadiləsi, transferi və ya yox olmasını əks etdirir. Onlar institusional vahidin aktiv və öhdəliklərinin həcmi, strukturunu və ya dəyərinin dəyişməsinə nəzərdə tutur. İqtisadi axınlar əməliyyatlardan və digər axınlardan ibarətdir. İqtisadi axınlar hesablarda əks olunur. Beləki, gedən axınlar hesabın sol tərəfində və gələn axınlar isə sağ tərəfində əks olunur.

MHS – nin hesablarının qurulmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır: (Наси́ев.С.М. Статистиканын үмуми нәзәриййәси. Дәрслик. Бакы, 2005)

- Bütün hesablar ikitərəfli cədvəl şəklində qurulur ki, bu cədvəlin sağ tərəfində ehtiyatlar (rezervlər), sol tərəfində isə istifadə əks olunur;
- Bütün hesablar ikili qeydiyyat əsaslanır;
- Bütün hesablar balans şəklində tərtib edilir;

- Hesablarda əks olunan göstəricilərin hər biri hər hansı bir əməliyyatı əks etdirir;
- Hesabların yekunu balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddənin köməyi ilə bərabərləşdirilir; Balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddələr əməliyyatları əks etdirmir, onlar hesablama yolu ilə müəyyən edilir. Balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddə - hesabın bir tərəfindəki (ehtiyatlar və ya öhdəliklərdə dəyişikliklər) yazılışların ümumi məbləğindən digər tərəfdən olan yazılışların ümumi məbləğini (aktivlərdən istifadə və ya dəyişikliklər) çıxmaqla hesablanmaqla, milli hesabların konstruksiyasıdır. O, yazılışlardan asılı olmadan ölçülə bilməz; çünki, o balans üsulu ilə əldə edilir.

- MHS –nin bir çox əsas aqreqləri (ÜDM –da daxil olmaqla) hesabların faktiki balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddələridir.

- Hesabların ardıcılığı təkrar istehsal prosesinin ardıcılığına müvafiq surətdə həyata keçirilir;

- Əvvəlki hesabın “İstifadə” hissəsində olan balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddə növbəti hesabın “Ehtiyatlar” hissəsinin birinci maddəsi kimi qəbul edilir;

- MHS –nin əlavə dəyər, gəlir və qənaət kimi aqreqləri ümumiləşdirici göstəricilər olmaqla, bütövlükdə iqtisadiyyat səviyyəsində fəaliyyətin hər hansı bir aspektini ölçür. Bu göstəricilər konkret zaman və məkan şəraitində makroiqtisadi təhlil və müqayisələri aparmaq üçün ümumiləşdirici və əsas göstəricilərdir.

MHS – nin hesablarının dəqiq təsnifatı vardır. Bu təsnifatda aşağıdakı hesablar qrupu bir – birindən fərqləndirilir: (Məmmədov.R.Ş. “Milli Hesablar Sistemi, Dərs vəs, Bakı 1997)

- İqtisadiyyatın bütün sektorları üçün olan hesablar;
- İqtisadiyyatın sahələri üçün olan hesablar;
- Ayr-ayrı iqtisadi əməliyyat növləri üçün olan hesablar;
- Ümumilikdə iqtisadiyyat üçün olan hesablar.

İqtisadiyyatın bütün sektorları üçün olan hesablar ölkə iqtisadiyyatının fəaliyyətinin təhlil edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu hesablar

iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorları arasında qarşılıqlı təsirin və əlaqələrin necə baş verməsini izləməyə imkan yaradır. Sektoral hesablar iqtisadi vahidlər tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi əməliyyatların və yaxud əməliyyatlara aid olmayan digər hadisələrin (fövqəladə hadisələr, inflyasiya və. s) qeydə alınması üçün istifadə edilir. Hesablardakı göstəricilər müvafiq iqtisadi əməliyyatlar üzrə qrupların dəyər xarakteristikalarını (məsələn, istehlak, yığım, ixrac) və ya əməliyyatlara aid olmayan hadisələr nəticəsində aktivlərin dəyişməsinə əks etdirir. Bəzi göstəricilər iqtisadi proseslərin müxtəlif aspektlərinin ümumiləşdirici analitik göstəricisi sayılır. "Balans maddəsi" adlanan bu göstəricilərin əksər hissəsi (məsələn, əlavə dəyər, qənaət, ilkin gəlirlərin qalığı) balans üsulu ilə, yəni hesabın "ehtiyatlar" və "istifadə" hissələrində əks etdirilmiş məbləğlər arasındakı fərq kimi hesablanır və istifadədə əks olunur. Nəticədə hər bir hesabda "ehtiyatlar" hissəsində əks etdirilmiş məbləğlərin cəmi, balans maddəsi də daxil olmaqla "istifadə" hissəsində əks etdirilmiş məbləğlərin cəminə bərabər olur. Balans maddəsi ümumi və ya xalis şəkildə hesablanır (yəni, göstəricidən əsas kapitalın istehlakının məbləği çıxıldıqdan əvvəl və sonra). Deməli MHS-nin qurulmasının əsas prinsipləri ikili yazılış, (qeydiyyat) bütün iqtisadi əməliyyatları əhatə etmək və onun struktur ünsürləri arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək prinsipləridir.

İqtisadiyyatın bütün sektorları üçün olan hesablar isə aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır: Cari hesablar, yığım hesabları və aktiv və passivlər balansı.

Cari hesablar istehsal, gəlirlərin yaranması, bölüşdürülməsi, istifadəsi ilə əlaqədar hesabları özündə birləşdirir və hər bir hesab ilkin maddəsi ehtiyatlar hissəsində göstərilir. Ehtiyatlar hissəsində qeydə ilkin maddə əvvəlki hesabın balanslaşdırıcı maddəsidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir hesabın balanslaşdırıcı maddəsi ümumi və ya xalis əsasda hesablanıb bilər ki, onların arasındakı fərq isə əsas kapitalın istehlakıdır. Konseptual baxımdan xalis əsasda hesablanmış balanslaşdırıcı maddələr iqtisadi cəhətdən daha mənalıdır, lakin ümumi əsasda hesablanmış göstəricilərdən (xüsusilə aqreqatlarla əlaqədar) daha geniş istifadə

olunur və bu göstəricilərin hesablaması xalis əsasda hesablanmış göstəricilərə nisbətən çox asandır,

Cari hesablara aşağıdakılar hesablar daxil edilir:

- İstehsal ;
- Gəlirlərin yaranması;
- Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi;
- Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi;
- Gəlirlərin istifadəsi.

Gəlirlərin istifadəsi hesabı öz növbəsində “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” və “Təshih edilmiş sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” sub hesablarına bölünür.

Yığım hesablarına “Kapitalla əməliyyatlar”, “Maliyyə”, “Aktivlərin həcmində sair dəyişikliklər” , “Yenidən qiymətləndirilmə”, “Balanslar” aiddir.(Cabbarova.A.İ, Dünyamaliyeva.V.R. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı 2014)

Aktiv və passivlər balansları ilin əvvəlinə və sonuna aktiv və passivlər balanslarından ibarətdir.

Beləliklə, MHS – nin əsas hesablarının, balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddələrinin və əsas aqreqlərinin xülasəsini aşağıdakı kimi vermək olar:(Система национальных счетов 2008, ООН, Нью-Йорк, 2012 и)

Beləliklə, iqtisadiyyatın vəziyyəti və inkişafı haqqında ətraflı informasiyanın əldə olunması iqtisadiyyatın bütün sektorlarında MHS-nin hesablarının qurulması vacibdir

Milli hesablar sistemi istehsal, bölüşdürmə və son istifadə proseslərini sahələr, şöbələr və institusional sektorlar üzrə ayrı-ayrı hesablarda qruplaşdırır və hal-hazırda ölkəmizdə “Məhsul və xidmətlər”, “İstehsal”, “Gəlirlərin yaranması”, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin istifadəsi” , “Kapitalla əməliyyatlar”, “Maliyyə” hesabları tərtib edilir.

Cədvəl 1. MHS – nin əsas hesablarının, balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddələrinin və əsas aqreqatlarının xülasəsi

Hesab	Balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddə	Əsas aqreqatları
I.Cari hesablar :o cümlədən		
1)İstehsal	Əlavə dəyər	Daxili məhsul(ÜDM,XDM)
2) Gəlirlərin yaranması	Mənfəət(qarışıq gəlirlər)	
3)Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi	İlkin gəlirlərin qalığı	Milli gəlir (ÜMG, XMG)
4)Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi	Sərəncamda qalan gəlir	Sərəncamda qalan milli gəlir
5)Gəlirlərin istifadəsi:O cümlədən:		
1)Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi	Qənaət(yığım)	Milli qənaət(yığım)
2) Düzəlişlər nəzərə alınmaqla sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi	Qənaət(yığım)	Milli qənaət(yığım)
II. Yığım hesabları: o cümlədən:		
1)Kapitalla əməliyyatlar	Xalis kreditləşdirmə(+), xalis borc(-)	
2)Maliyə		
III.Aktivlərin həcmində sair dəyişikliklər		
IV.Yenidən qiymətləndirilmə		
V.Aktiv və passivlər balansı: o cümlədən		
1)Aktiv və passivlərin başlangıç balansı:	Kapitalın xalis dəyəri	Milli sərvət
2)Aktiv və öhdəliklərdə dəyişikliklər	Kapitalın xalis dəyərində dəyişikliklər	
3)Aktiv və passivlərin yekun balansı	Kapitalın xalis dəyəri	Milli sərvət
Kapitalın xalis dəyərində dəyişməsinə təsiri:		
1)Kapitalla əməliyyatlar	Qənaət və kapital transfertlərinə nəticəsində kapitalın xalis dəyərində dəyişikliklər	
2)Aktivlərin həcmində sair dəyişikliklər	Aktivlərin həcmində sair dəyişikliklər nəticəsində kapitalın xalis dəyərində dəyişikliklər	
3)Yenidən qiymətləndirilmə	Nominal holding mənfəəti və zərərlər nəticəsində kapitalın xalis dəyərində dəyişikliklər	

Mənbə: Система национальных счетов, 1993 г. ООН.

Deyilənlərlə yanaşı, MHS-də “Qalan dünya” adlı sektor və hesab vardır. Bu sektor və yaxud hesab ölkə rezidentlərinin qeyri-rezident vahidlərlə yerinə yetirdikləri iqtisadi əməliyyatların nəticələrini əks etdirir.

1.2. MHS –də cari hesabların qurulmasının ümumi prinsipləri

İqtisadiyyatda baş verən bütün hadisə və proseslər, mal və xidmətlər istehsalı, dövriyyəsi, bölüşdürülməsi, istifadəsi proseslərinin hər biri öz əksini MHS – nin hər hansı bir hesabında tapır. MHS – nə daxil olan hər bir hesab institusional vahidlərin mövcud resurslarını və bu resursların istifadəsini əks etdirir. Bir hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi növbəti hesaba bir giriş (mənbə) maddəsi kimi köçürülür və beləliklə bütün hesablar arasındakı əlaqələr təmin edilir. (Məmmədov.R.Ş. “Milli Hesablar Sistemi, Dərs vəs, Bakı 1997)

MHS – nin ilk cari hesabı “İstehsal” hesabıdır. Bu hesab MHS – nin əsas balanlaşdırıcı maddəsi olan ÜDM(ÜƏD) müəyyən etmək üçün tərtib edilir. BU hesab istehsalla bağlı bütün əməliyyatları əks etdirmir, lakin mal və xidmətlər istehsalını (buraxılışını) və bu istesala (buraxılışa) istifadə olunan məhsul və xidmətlərin (aralıq istehlak) nəticələrini xarakterizə edir. Bu hesabda əks etdirilən göstəricilər növbəti hesabların tərtib və təhlil edilməsində istifadə olunur. “İstehsal” hesabı iqtisadiyyatın hər hansı sektoru , eyni zamanda ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə tərtib edilir. Əgər “İstehsal” hesabı hər hansı sektor və yaxud sahə üçün tərtib edilsə, bu hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi ümumi əlavə dəyər, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı üzrə tərtib edilsə, bu hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi ümumi daxili məhsul olur.

“İstehsal” hesabı əsas və cari bazar qiymətləri ilə tərtib olunur.

Əsas qiymətlərlə “İstehsal” hesabı aşağıdakı cədvəl formasında tərtib olunur:(
Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная
база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

Cədvəl 2. Əsas qiymətlərlə “İstehsal” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
2.Aralıq istehlak		1.Ümumi buraxılış	
3.ÜDM (ÜƏD)			
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012

Cədvəldən göründüyü kimi, “İstehsal” hesabının ən mühüm göstəricisi mal və xidmətlərin ümumi buraxılışı (ÜB) göstəricisidir. Bu göstərici hesabın ehtiyatlar hissəsində qeydə alınmaqla, istehsal olunmuş bütün mal və xidmətlərin ümumi dəyərini əks etdirir. Onun tərkibinə aralıq istehlak və ÜDM (ÜƏD) daxildir. Deməli, ÜDM (ÜƏD) ümumi buraxılışla aralıq istehlakın, aralıq istehlakı isə ümumi buraxılışla ÜDM (ÜƏD)-nin fərqi bərabərdir. Bütün hesabların balanslaşdırıcı maddələri kimi, ÜDM (ÜƏD) ümumi və xalis variantda hesablanı bilər. (Нагиев.С.М. Статистиканын үмүмү nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, 2005)

Cari bazar qiymətlərlə “İstehsal” hesabının cədvəli isə aşağıdakı kimidir:(Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi, cari bazar qiymətləri ilə ümumi buraxılışı hesablamaq üçün əsas qiymətlərlə ümumi buraxılış, məhsula və idxala xalis vergiləri cəmləyib, məhsula subsidiyaları çıxmaq lazımdır.

Cari bazar qiymətləri ilə ÜDM (ÜƏD) hesablamaq üçün bazar qiymətləri ilə ümumi buraxılışdan aralıq istehlakı çıxmaq lazımdır.

Məhsula vergilər dedikdə hər bir müəssisə və təşkilatın istehsal etdiyi məhsulun dövrüyyəsindən, satışından və sairədən büdcəyə ödədiyi vergilər başa düşülür. Məhsula subsidiyalar dövlət idarələrindən məhsul istehsalında istehsalçıların maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə istehsalçılara əvəzsiz verilən vəsaitdir.

Cədvəl 3. Cari bazar qiymətlərlə “İstehsal” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
Aralıq istehlak		1.Əsas qiymətlərlə ümumi buraxılış	
Bazar qiymətləri ilə ÜDM(ÜƏD)		2.Məhsula vergilər 3.İdxala xalis vergilər 4.Məhsula subsidiyalar 5. Bazar qiymətləri ilə ümumi buraxılış (1+2+3-4)	
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012

Bu göstəricilərin fərqi isə məhsula xalis vergilər deyilir. İdxala vergilər dedikdə daxili qiymətlərlə xarici ticarət qiymətləri arasında olan fərqi dövlət büdcəsinə ödənilməsi başa düşülür. İdxala subsidiyalar isə xarici malların ölkəyə gətirilməsini təmin etmək məqsədilə rezidentlərə (xarici ticarətlə məşğul olan) dövlət tərəfindən əvəzsiz verilən vəsaitdir. İdxala vergilərlə idxala subsidiyaların fərqi isə idxala xalis vergilər deyilir.

MHS – də istehsal prosesində iştirakı və ya istehsal üçün tələb olunan aktivlərə sahib olmaq nəticəsində yaranan gəlirləri əks etdirən iki hesab mövcuddur:(Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

- “Gəlirlərin yaranması” ;
- “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” .

Bu hesablar əsasında ilkin gəlirlər konsepsiyası durur . İlkin gəlirlər – bu istehsal prosesində iştirak etdiklərinə və ya istehsalda istifadə edilə bilən aktivlərə sahib olmaqdan institusional vahidlərin əldə etdikləri gəlirlərdir.

“Gəlirlərin yaranması” hesabı MHS – nin ikinci cari hesabıdır. “Gəlirlərin yaranması” hesabı “İstehsal” hesabının genişləndirilmiş formasıdır və istehsalda birbaşa iştirak edən dövlət idarəetmə orqanlarına və vahidlərə ödənilən ilkin gəlirləri əks etdirir.Bu hesabın təyinatı ÜDM –un və ya ÜƏD – nin öz tərkib ünsürlərinə necə bölündüyünü göstərməkdən ibatətdir.Burada ÜDM –un və ya ÜƏD – nin rezidentlər

tərəfindən məhsul və xidmət istehsalçılarına ilk gəlir formasında necə ödənildiyini əks etdirilir.

“Gəlirlərin yaranması” hesabı əsas qiymətlərlə aşağıdakı cədvəl üzrə tərtib olunur: (Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

Cədvəl 4. Əsas qiymətlərlə “Gəlirlərin yaranması” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
2.Əməyin ödənilməsi		1.ÜƏD	
3.İstehsala sair vergilər			
4.İstehsala sair subsidiyalar			
5.Mənfəət (qarışıq gəlirlər)			
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012

Cədvəl dən göründüyü kimi “Gəlirlərin yaranması” hesabının sağ tərəfində əks etdirilən ehtiyatlar (resurslar) hissəsində yalnız bir maddədən -“ İstehsal” hesabından köçürülən olan ümumi əlavə dəyərdən (İstehsal” hesabının balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi) ibarətdir.

“Gəlirlərin yaranması” hesabının sol tərəfində əlavə dəyərdən istifadə əks olunur. Əlavə dəyərdən çıxılmalı olan iki əsas xərclər növü vardır ki, bu da əlavə dəyərdən çıxmaq lazımdır, yəni - istehsalatda iştirak etdiklərinə görə muzzdlu işçilərə ödənilməli olan əmək haqqı və istehsala subsidiyalar çıxılmaqla bütün növ verginin məbləğini əhatə edir.Muzzdlu işçilərin əmək haqqı hesabat dövrü ərzində gördüyü işə görə işəgötütən müəssisə tərəfindən işçilərə ödənilən pul və ya natura formasında ödənişlərin ümumi məbləği kimi müəyyən edilir. “İstehsala sair vergilər” maddəsi isə torpaga, nəqliyyat vasitələrinə, binalara və s. vergiləri əks etdirir Hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan mənfəət maliyyə və qeyri-maliyyə korporasiyaları sektorunun , qarışıq gəlirlər isə ev təsərrüfatı sektorunun gəlirlərini əks etdirir.

MHS – də “Gəlirlərin yaranması” hesabı əmtəə və xidmətlərin istehsalçısı kimi fəaliyyət göstərən ölkə rezidentləri olan müəssisələr üzrə tərtib olunur və istehsalda

iştirak edən şəxslərə və dövlət idarəetmə orqanlarına verilmiş ilkin gəlirləri səciyyələndirir. “İstehsal” hesabı kimi “Gəlirlərin yaranması” hesabı da, institusional vahidlər, sektorlar, sahələr, şöbələr və ümumilikdə iqtisadiyyat üzrə tərtib oluna bilər. Bu hesabda ilkin gəlirləri əmələ gətirən sektorlar əhatə edilir.

Hesabın ehtiyatlar(resurslar) hissəsi yalnız bir göstəricidən ümumi əlavə dəyər göstəricisindən ibarətdir. Bu hesabda ümumi əlavə dəyər “İstehsal” hesabında olduğu kimi hesablanır və burada bu göstərici aşağıdakı ünsürlər üzrə bölüşdürülür: (Рыбакова О.М., Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

- İşçilərin əməyinin ödənilməsi fondu;
- xalis qarışıq gəlir
- xalis mənfəət;
- istehsala subsidiyalar (-);
- istehsala vergilər;
- əsas kapitalın istehlakı;
- maliyyə vasitəçiliyi şərti hesablanan xidmətləri (-)

“Gəlirlərin yaranması” hesabının istifadə hissəsi isə əmək ödənişi, istehsala digər vergilərdən və subsidiyalardan ibarətdir.

Əmək ödənişi –gördükləri işlərə görə işçilərə pul və yaxud natura şəklində ödənilmiş vəsaitdir. Əmək ödənişi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, vergilər və başqa tutulan məbləğlər çıxılmamaqla qeydiyyatda alınır.

İqtisadi fəaliyyət növlərinə görə əmək ödənişini hesablamaq üçün əsas informasiya bazasını əmək statistikasına üzrə istehlaka yönəldilmiş vəsaitlərin məbləği haqqında informasiyalar təşkil edir.

MHS – də istehsala vergilər dedikdə istehsalda iştirak etdiklərinə görə müəssisə, təşkilat və idarələrdən tutulan vergilər nəzərdə tutulur. İstehsalın rentabelliyyindən asılı olmadan dövlət büdcəsinə ödənilən istehsala vergilərə, mənfəətə və başqa gəlirlərə görə hesablanan vergilər aid edilmir

MHS – də istehsala subsidiyalar dedikdə hər hansı fəaliyyət növünün inkişaf etdirilməsi üçün məhsul istehsalçılarında dövlət tərəfindən verilən subsidiya növüdür. İstehsala subsidiyaların həcmi istehsal edilən məhsulun dəyərindən deyil, ancaq fəaliyyət növündən asılıdır.

Bu hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi ümumi mənfəətdir (qarışıq gəlirdir). Ümumi əlavə dəyərin həcmindən əmək ödənişini, istehsala vergiləri və subsidiyaları çıxıldıqdan sonra “ümumi mənfəət” və yaxud “qarışıq gəlir” adlanan balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi əmələ gəlir.

“Gəlirlərin yaranması” hesabı cari qiymətlərlə vergilər və subsidiyalar nəzərə alınmaqla aşağıdakı sxem üzrə tərtib olunur (Рыбакова О.М., Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

Aşağıdakı hesabın ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər) maddəsindən əsas kapitalın istehlakını çıxıldıqda xalis mənfəət (qarışıq gəlirlər) göstəricisi alınır.

Aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq:

Cədvəl 5. Cari qiymətlərlə “Gəlirlərin yaranması” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
3. Muzdlu işçilərin əməyinin ödənilməsi		1. Bazar qiymətləri ilə ÜDM	
4. İstehsala və idxala vergilər		2. İstehsala və idxala subsidiyalar	
5. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)			
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012

“Gəlirlərin yaranması” hesabının balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan mənfəət (qarışıq gəlirlər) sonrakı hesabın- “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi ” hesabının ilkin maddəsi kimi qəbul edilir və aşağıdakı cədvəl formasında tərtib olunur: (Рыбакова О.М., Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

Cədvəl 6. “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi ” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
5.Mülkiyyətə görə verilən gəlirlər		1. Mənfəət (qarışıq gəlirlər)	
6. İlkin gəlirlərin saldosu(ÜMG)		2.Mülkiyyətdən alınan gəlirlər	
		3. İstehsala və idxala vergilər	
		4.Əməyin ödənilməsi	
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012

Bu hesabda göstərilən “Mülkiyyətdən alınan gəlirlər” ümumilikdə iqtisadiyyat sektorlarının gəlirlərini əks etdirir ki, buraya da renta, faizlər, dividendlər, xarici investisiyadan gəlirlər daxildir. Bu hesab “qalan dünya” sektoru ilə xarici iqtisadi əlaqələri nəzərə almaqla da qurulur. Bu zaman qurulan “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi ” hesabının istifadə tərəfində “qalan dünyaya” verilmiş mülkiyyət gəlirləri, ehtiyatlar tərəfində “qalan dünyadan” alınmış mülkiyyət gəlirləri göstəriciləri öz əksini tapır.

“Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi ” hesabı aşağıdakı cədvəl formasında tərtib olunur:(Образцова.О.И., Копейкина.О.В. Система национальных счетов, Москва 2008)

Cədvəl 7. “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi ” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
Verilmiş cari transfertlər		İlkin gəlirlərin saldosu(ÜMG)	
Sərəncamda qalan ümumi gəlir		Alınmış cari transfertlər	
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Основы национального счетоводства: учеб./подред.Ю.Н.Иванова. М.,2006.

Cədvəldən göründüyü kimi, “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi ” hesabının ehtiyatlar hissəsində 2 göstərici - ilkin gəlirlərin qalığı (və yaxud ÜMG) və alınmış cari transfertlər qeyd edilmişdir. Hesabın istifadə hissəsində də yenə iki göstərici - verilmiş cari transfertlərlə sərəncamda qalan gəlir göstəriciləri əks olunmuşdur. Bu hesabda əks olunan cari transfertlər 3 yerə bölünür: (Экономическая статистика. Учебник / Под ред. Иванова.Ю.Н. М,ИНФРА- М, 2012)

- gəlirlərə, əmlaka görə vergilər ;
- sosial təminatə və sosial sığortaya ayrımlar;
- digər cari transferlər.

“Gəlirlərin istifadəsi” hesabları dövlət idarəetmə, ev təsərrüfatları və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri- kommertiya təşkilatları (EXQKT) sektorlarına məxsus vahidlərin sərəncamlarında olan gəlirlərinin qənaət və son istehlak arasında bölüşdürülməsini xarakterizə edir. “Gəlirlərin istifadəsi” hesabı yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 2 formada qurulur:

- 1) “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” ;
- 2) “Düzəlişlər nəzərə alınmaqla sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi”

Maliyyə təşkilatları və qeyri-maliyyə müəssisələrinin son istehlak xərcləri olmadığı üçün onlar əldə etdikləri əmtəə və xidmətləri muzzla işləyənlərin əməyinin ödənilməsinə (natura formasında) və ya aralıq istehlaka istifadə edirlər. Bu baxımdan maliyyə təşkilatları və qeyri-maliyyə müəssisələri sektorları üçün tərtib edilən “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabında son istehlak göstəriciləri göstərilir. Bu sektorların qənaəti elə sərəncamda qalan gəlirlərinin özünə bərabərdir.

“Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” adlı hesab dövlət idarə etmə, ev təsərrüfatları və EXQKT-nın bilavasitə sərəncamında qalan gəlirlərinin qənaət(yığım) və son istehlak xərcləri arasında necə bölüşdürülməsini əks etdirir. Onun balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi qənaətdir (yığımdır)(Muradov.H.P.Q. Statistika Dərslik, Bakı ,2010).

“ Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi ” adlı hesab aşağıdakı cədvəl formasında tərtib olunur:(Образцова.О.И., Копейкина.О.В. Система национальных счетов, Москва 2008)

Aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq:

Cədvəl 7. “ Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi ” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
Son istehlak xərcləri		Sərəncamda qalan gəlir	
Qənaət (yığım)			
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: Основы национального счетоводства: учеб. / под ред. Ю.Н. Иванова. М., 2006.

Cədvəl 7 –dən göründüyü kimi, bu hesabın ehtiyatlar tərəfində “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” adlı hesabdən keçən sərəncamda qalan gəlirin məbləği, istifadə tərəfində yuxarıda adı çəkilən sektorların son istehlak xərcləri və qənaətin (yığımın) məbləği əks olunur.

“Düzəlişlər nəzərə alınmaqla sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” adlı hesabın ehtiyat natura şəklində düzəliş edilmiş sərəncamda qalan gəlirin məbləği əks olunur. Dövlət idarəetmə və ev təsərrüfatları sektorları üçün hesabın istifadə tərəfində faktiki son istehlak və qənaət, EXQKT sektoru üçün isə ancaq düzəliş edilmiş sərəncamda olan gəlirə bərabər olan qənaət əks olunur.

“Düzəlişlər nəzərə alınmaqla sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” adlı hesabı aşağıdakı cədvəl formasında tərtib olunur: (Cabbarova.A.İ, Dünyamalıyeva.V.R. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı 2014)

Cədvəl 8. “Düzəlişlər nəzərə alınmaqla sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabı

İstifadə	Məbləği	Ehtiyatlar	Məbləği
Faktiki son istehlak		Düzəliş edilmiş sərəncamda qalan gəlir	
Yığım			
Cəmi		Cəmi	

Mənbə: A.İ.Cabbarova, V.R.Dünyamalıyeva. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı ,2014

Bu hesabın istifadə hissəsində əks olunan faktiki son istehlak göstəricisi ev təsərrüfatlarının son istehlakının cəmini xarakterizə edir və ev təsərrüfatlarının son istehlak xərclərinin, dövlət idarəetmə orqanlarının EXQKT-dan alınan sosial transferlərin cəminə bərabərdir.

“Gəlirlərin istifadəsi” adlı hesabın yuxarıda adları çəkilən hesabları arasında fərq natura şəklində cari transfertlərlə əlaqədardır. Lakin, sərəncamda olan gəliri nağd gəlir kimi qəbul etmək olmaz. O, “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” adlı hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsidir və onu hesablamaq üçün sektorların və ya institusional vahidlərin ilkin gəlirlərinin qalıqlarını sektorların və ya institusional vahidin almalı olduğu bütün cari transfertləri (natura şəklində transferlərdən başqa) cəmləyib, verməli olduğu bütün cari transfertləri çıxmaq lazımdır.

Beləliklə, MHS –nin yuxarıda adları çəkilən cari hesabları bir – birini bütövləyir və bu hesablar ölkə iqtisadiyyatın vəziyyətini, inkişafını makro səviyyədə öyrənməyə imkan yaradır.

II Fəsil MHS-DƏ CARİ HESABLAR ÜZRƏ GÖSTƏRİCİLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. MHS-də cari hesabların institusional sektorlar üzrə qurulması və onların göstəricilərinin müəyyən edilməsi

MHS – də cari hesablar bütün institusional vahidlər, sektorlar, sahələr, şöbələr və bütövlükdə respublika iqtisadiyyatı üzrə qurulur.

Azərbaycan Respublikasında cari hesablarının institusional sektorlar üzrə tərtib edilməsi və bu hesablara daxil olan göstəricilərin müəyyən edilməsi üzrə mövcud metodoloji göstərişlərə əsasən həyata keçirilir.(Məmmədov.R.Ş. “Milli Hesablar Sistemi, Dərs vəs, Bakı 1997)

Bu metodoloji göstəriş ölkədə rəsmi statistikanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlər planına müvafiq qaydada işlənilib hazırlanmışdır. Bu metodoloji göstərişlərin əsas məqsədlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1) iqtisadiyyatın sektorları üzrə institusional vahidlərin təsnifatlaşdırılması prinsiplərinin və meyarlarının müəyyən edilməsi;

2) iqtisadi sektorların təsnifatı üzrə əsas bölmələrin təsviri və bu sektorların institusional tərkibinin müəyyən edilməsi;

3) institusional sektorlar üzrə hesabların qurulması prinsiplərinin müəyyən edilməsi.

İki hissədən ibarət olan metodoloji göstərişin birinci hissəsində iqtisadi vahidlərin sektorlar üzrə təsnifatlaşdırılmasının mühüm prinsipləri və meyarları şərh edilir və onların respublika iqtisadiyyatının müasir vəziyyətinə uyğunlaşdırılması məsələlərinə baxılır. Bu uyğunlaşdırılma qeyri-bazar və bazar istehsalçılarının müəyyən edilməsi, həmçinin iqtisadi subyektlərinin konkret növlərinin respublika iqtisadiyyatının sektorları üzrə bölüşdürülməsini həyata keçirmək üçün praktikada tətbiq oluna biləcək meyarların işlənməsini əhatə edir. Burada institusional sektorun tərkibinin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq respublika fəaliyyət göstərən

subyektlərin sektorlar üzrə təsnifatı təklif edilmişdir. Metodoloji göstərişin ikinci hissəsində MHS-nin sektorlar üzrə qurulan hesabların xüsusiyyətləri və bu hesablara daxil olan göstəricilərin hesablanması ümumi prinsipləri göstərilmişdir.

Bu metodoloji göstərişlərin hazırlanmasında 2008 –ci ilin MHS-nin , Avropanın İntegrasiya olunmuş İqtisadi Hesablar Sisteminin, OECD, MDB Statistika Komitəsinin və başqa beynəlxalq təşkilatların materiallarından istifadə olunmuşdur.

“İstehsal” hesabı çərçivəsində məhsul və xidmətlər buraxılışı və aralıq istehlak göstəriciləri həm sektorlar üzrə, həm də ayrı - ayrı fəaliyyət növləri üzrə eyni qaydada müəyyən edilməli və ölçülməlidir.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “İstehsal” hesabının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur: (Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə. Bakı 2017)

Cədvəl 9. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “İstehsal” hesabı

Əməliyyatlar və balanslaşdırıcı maddələrin kodu və adı	o cümlədən iqtisadiyyatın sektorları üzrə:						
	İqtisadiyyat üzrə cəmi	qeyri-maliyyə müəssisələri	maliyyə təşkilatları	dövlət idarəetməsi	ev təsərrüfatları	EXQK T	Yekun
Ehtiyatlar							
Əsas qiymətlərlə məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı	87 691,5	50 528,7	1 889,2	6 542,3	28 505,4	225,9	87 691,5
İstifadə							
Aralıq istehlak	32 187,8	19 836,5	340,1	2 682,3	9 259,8	69,1	32 187,8
Ümumi əlavə dəyər (əsas qiymətlərlə)	55 503,7	30 692,2	1 549,1	3 860,0	19 245,6	156,8	55 503,7

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2016 – cı ildə qeyri – maliyyə müəssisələrində ümumi buraxılışın həcmi 50 528,7 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi 19 836,5 milyon manat, ümumi əlavə dəyərin həcmi 30 692,2 milyon manat olmuşdur. 2016 – cı

İldə respublika iqtisadiyyatında yaranan əlavə dəyərin 55,3 % -i qeyri – maliyyə sektorunda yaranmışdır. 2016 – cı ildə maliyyə təşkilatları sektorunda ümumi buraxılışın həcmi 1 889,2 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi 340,1milyon manat, ümumi əlavə dəyərin həcmi 1549,1 milyon manat olmuşdur.2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatında yaranan əlavə dəyərin 2,8% -i qeyri – maliyyə sektorunda yaranmışdır. 2016 – cı ildə dövlət idarə etmə sektorunda ümumi buraxılışın həcmi 6 542,3 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi 2 682,3 milyon manat, ümumi əlavə dəyərin həcmi 3860,0 milyon manat olmuşdur.2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatında yaranan əlavə dəyərin 6,9 % -i dövlət idarə etmə sektorunda yaranmışdır. 2016 – cı ildə ev təsərrüfatları sektorunda ümumi buraxılışın həcmi 28 505,4 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi 9 259,8 milyon manat, ümumi əlavə dəyərin həcmi 19 245,6 milyon manat olmuşdur.2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatında yaranan əlavə dəyərin 34,7 % -i ev təsərrüfatları sektorunda yaranmışdır. 2016 – cı ildə EXQKT sektorunda ümumi buraxılışın həcmi 225,9 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi 69,1 milyon manat, ümumi əlavə dəyərin həcmi 156,8 milyon manat olmuşdur.2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatında yaranan əlavə dəyərin 0,3 % -i EXQKT sektorunda yaranmışdır.

Yuxarıdakı cədvəllərdən görüldüyü kimi, hesabın ilk göstəricisi istehsal prosesinin son nəticəsini xarakterizə edən göstərici məhsulun ümumi buraxılışıdır.(Yaqubov.S.M., Məmmədov.A.C. Sosial-iqtisadi statistika. Dərslik, Bakı,2011)

MHS – də istehsal olunan ümumi məhsulun 2 növünü fərqləndirirlər:

- 1)Əmtəə(mal);
- 2) Xidmət.

Deməli, MHS – də ümumi buraxılış dedikdə istehsal olunmuş əmtəə və xidmətlərin dəyərinin məcmusu nəzərdə tutulur .MHS – də istehsal sferasına aid edilən fəaliyyət sahələri aşağıdakılardır:(Yaqubov.S.M., Məmmədov.A.C. Sosial-iqtisadi statistika. Dərslik, Bakı,2011)

- 1) Öz istehlakı, satış və yığım məqsədilə məhsulların istehsalı;

- 2) Satış məqsədilə göstərilən qeyri- maliyyə xidmətləri;
- 3) Ayrı – ayrı ev təsərrüfatları və ümumilikdə cəmiyyət üçün dövlət idarəetmə orqanlarının göstərdikləri qeyri- bazar xidmətləri;
- 4) Ev xidmətçilərinin haqqı ödənilən xidmətləri;
- 5) Maliyyə orqanlarının xidmətləri;
- 6) Ev təsərrüfatı üzvlərinin özlərinin şəxsi istehlakları üçün göstərdikləri ev xidmətləri;
- 7) Qeyri- qanuni və gizli istehsal.

Ümumi buraxılış məhsulların (əmtəələrin) ümumi buraxılışından, bazar və qeyri – bazar xidmətlərinin buraxılışından ibarətdir.

MHS – də məhsulların (əmtəələrin) ümumi buraxılışı istehsal prosesi bitdikdən sonra ucota alınır. Onun dəyəri il üçün hesablandığına görə uçot zamanı məhsullar hazırlıq dərəcəsinə görə müxtəlif vəziyyətdə olurlar. Bu baxımdan məhsulların (əmtəələrin) ümumi buraxılışına yarımfabrikatların, satılmamış hazır məhsul qalığının, bitməmiş istehsal qalığının dəyişməsi, müəssisənin satdığı məhsulların dəyəri, müəssisənin öz istehsal ehtiyaclarına istifadə edilən müəssisədə istehsal edilən məhsullar, özlərinin tikinti məqsədlərinə istifadə edilən müəssisədə istehsal edilən məhsullar, müəssisənin öz istifadəsinə hazırlanan əsas kapitalın dəyəri, müəssisədə əməyin natura formasında ödənilməsinə və qeyri – istehsal ehtiyaclarına istifadə edilən məhsullar, ev təsərrüfatlarının öz şəxsi istehlakını təmin etmək üçün istehsal etdikləri ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsulları, başqa müəssisələrə barter yolu ilə verilən məhsullar daxil edilir. (Образцова.О.И., Копейкина.О.В. Система национальных счетов, Москва 2008)

Bazar xidmətlərinin ümumi buraxılışına alıb – satılan və istehsal xərcləri bütövlükdə onların satışından əldə edilən vəsaitlə təmin edilən xidmətlər aid edilir. Buraya bazarlarda faktiki olaraq alıb-satılan xidmətlərlə bərabər, bazar xidmətlərinə görə işçilərə natura şəklinə əmək ödənişinə təqdim edilən xidmətlər, xərclər üzrə öz evində yaşamanın dəyəri və s. daxildir.

Bazar xidmətlərinin ümumi buraxılışı öz bazar xidmətlərinin buraxılışına və maliyyə vasitəçilərinin şərti hesablanan xidmətlərinə bölünür.

Öz bazar xidmətlərinin buraxılışına pərakəndə və topdan satış ticarət xidmətləri, nəqliyyat , rabitə, iaşə müəssisələrinin, saxlama məntəqələrinin və anbarların xidmətləri, nəqliyyat vasitələrinin, avadanlıqların və məişətdə istifadə edilən əşyaların təmiri, prokata və icarəyə verilməsi üzrə xidmətlər, təhsilin, mədəniyyətin, incəsənətin, səhiyyənin pullu xidmətləri, maliyyə təşkilatlarının xidmətləri, sığorta xidmətləri və s. aiddir. Lakin onu da qeyd edək ki, rentanın ayrı – ayrı növləri, misal üçün, istehsal amilləri (su, torpaq və s.) üçün nəzərdə tutulan haqq buraya daxil edilməsə də, ev xidmətçilərinin haqqı , qeyri – maddi aktivlər (müəllif hüquqları, lisenziyalar, patentlər) üçün haqq və s. buraya daxil edilir. (Национальные счета: практический вводный курс , ОО Н, Нью-Йорк, 2006 год, тема)

Maliyyə vasitəçilərinin şərti hesablanan xidmətləri maliyyə qurumlarının əmlakdan əldə etdikləri gəlirdən öz kreditörünə faiz şəklində ödədiyi məbləğləri çıxmaqla müəyyən edilir.

Onların göstərilməsi üçün çəkilən xərclər dövlət tərəfindən ödənilən xidmətlər, qeyri – bazar xidmətlərinə aid edilir. Buraya dövlət idarə orqanlarının, prokurorluğun , məhkəmələrin, partiyaların və digər ictimai təşkilatların əhaliyə çox cüzi haqla , ya da pulsuz göstərdikləri xidmətlər daxildir.

2016 –c ildə Azərbaycan Respublikası üzrə ümumi buraxılışın iqtisadiyyatın sahələri və sektorları üzrə bölgüsü aşağıdakı kimi olmuşdur: (Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə. Bakı 2017)

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, kənd təsərrüfatı, meşə, balıqçılıq sahəsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 6222,4 milyon manat olmuşdur.

Ümumi buraxılışın həcmi da 7,4 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 3,3 % -i dövlət idarə etmə ,89,3 %-i ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.

Cədvəl 10. 2016 –c ildə Azərbaycan Respublikası üzrə ümumi buraxılışın iqtisadiyyatın sahələri və sektorlar üzrə bölgüsü, (milyon manatla)

	Ümumi buraxılış - cəmi	o cümlədən iqtisadiyyatın sektorları üzrə:				
		qeyri-maliyyə müəssisə -ləri	maliyyə təşkilat -ları	dövlət idarə etməsi	ev təsərrüfatları	EXQ KT
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı , balıqçılıq	6222,4	460,6		203,8	5 558,0	
Mədənçıxarma sənayesi	21186,2	21 186,2				
Emal sənayesi	8890,8	6 507,3			2 383,5	
Elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı	1 937,5	1 937,5				
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi , emalı	271,0	271,0				
Tikinti	13 691,0	11 275,3			2 415,7	
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	9 707,7	21,4			9 686,3	
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	6 119,3	5 222,5			896,8	
Turistlərin yerləşdirilməsi , ictimai iaşə	2 197,7	37,8			2 159,9	
İnformasiya və rabitə	1 603,2	1 603,2				
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	1 889,2		1 889,2			
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2 358,5	146,4		2,7	2 209,4	
Peşə, elm , texniki fəaliyyət	1 714,7	1 073,7		149,8	491,2	
İnzibati yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	581,3	133,0			448,3	
Dövlət idarəetməsi , müdafiə; sosial təminat	3 345,5			3 345,5		
Təhsil	2 405,2	144,0		1 653,1	608,1	
Əhaliyə səhiyyə , sosial xidmətlərin göstərilməsi	1713,9	165,6		796,1	748,5	3,7
İstirahət, əyləncə , incəsənət sahəsində fəaliyyət	797,1	225,9		391,3	179,9	
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	1059,3	117,3			719,8	222,2
Ümumi buraxılış (əsas qiymətlərlə)	87691,5	50528,7	1889,2	6542,3	28505,4	225,9

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

Sənaye fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 32285,5 milyon manat olmuşdur ki, onun da 92,6 % -i qeyri-

maliyyə müəssisələri, 7,4% ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Qeyri-maliyyə müəssisələrində yaranmış 29902 milyon manat ümumi buraxılışın 70,9% -i mədən sənayesinin ,21,7%-i emal sənayesinin, 6,5%-i elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı sənayesinin, 0,9%-i su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi ,emalı sənayesinin payına düşür. Onu da qeyd edək ki,mədən, elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi ,emalı sənayeslərində yaranan ümumi buraxılışın hamısı (100%) qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunda yaranmışdır. Yalnız emal sənayesində yaranan 8890,8 milyon manatlıq ümumi buraxılışın 73,2%-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 26,8%-i ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Tikinti fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 13 691,0 milyon manat olmuşdur ki, onun da 82,4 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 17,6 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.

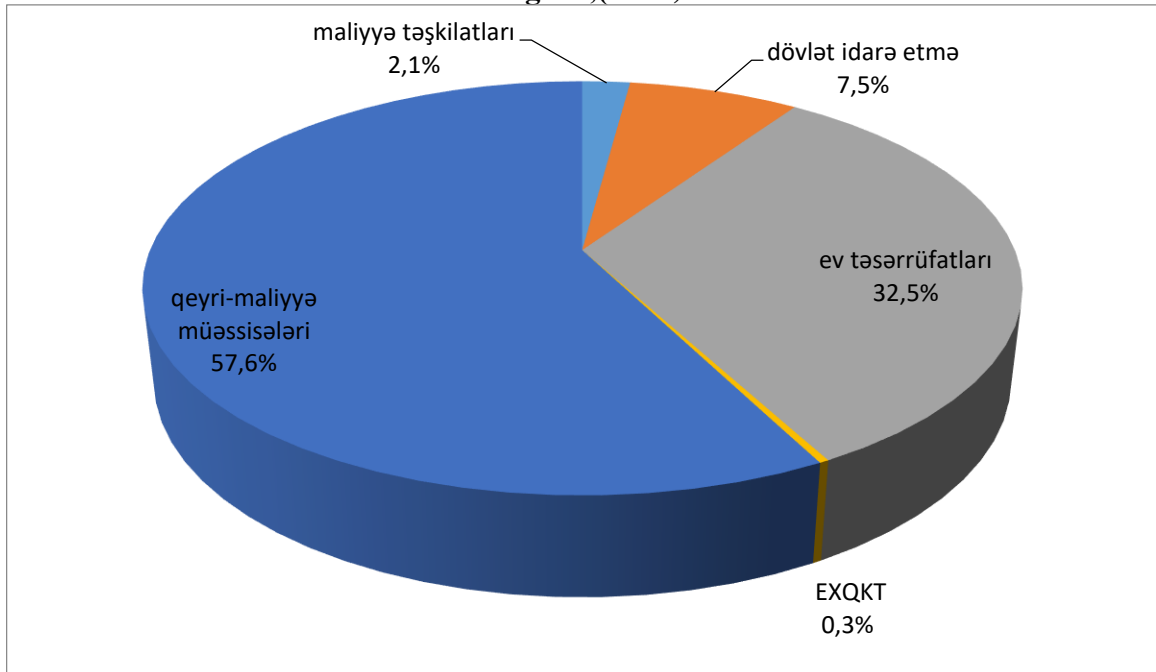
Ticarət;nəqliyyat vasitələrinin təmiri fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 9707,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 0,2 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 99,8 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 6119,3 milyon manat olmuşdur ki, onun da 85,3 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 14,7 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 2 197,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 1,7 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 98,3 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.İnformasiya və rabitə fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 1 603,2milyon manat olmuşdur ki, onun da hamısı , yəni 100 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunun payına düşür. Maliyyə və sığorta fəaliyyəti üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 1889,2 milyon manat olmuşdur ki, onun da 100 % -i maliyyə təşkilatları sektorlarının payına düşür. Daşınmaz əmlakla

əlaqədar əməliyyatlar üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 2 358,5 milyon manat olmuşdur ki, onun da 6,2 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 0,1 %-i dövlət idarə etmə, 93,7 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Peşə, elm, texniki fəaliyyət üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 1 714,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 62,6 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 8,7 %-i dövlət idarə etmə, 28,7 %-i ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. İnzibati, yardımçı xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 581,3 milyon manat olmuşdur ki, onun da 22,9 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 77,1 %-i ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Dövlət idarəetməsi, müdafiə; sosial təminat üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 3 345,5 milyon manat olmuşdur ki, onun da hamısı (100%-i) dövlət idarə etmə, sektorunun payına düşür. Təhsil üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 2 405,2 milyon manat olmuşdur ki, onun da 6,0 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 68,7 %-i dövlət idarə etmə, 25,3 %-i ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Əhaliyə səhiyyə, sosial xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 1713,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da 9,7 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 46,4 %-i dövlət idarə etmə, 43,7 % ev təsərrüfatları, 0,2% -EXQKT sektorlarının payına düşür. İstirahət, əyləncə, incəsənət sahəsində fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 797,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da 28,3 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 49,1 %-i dövlət idarə etmə, 22,6 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 1059,3 milyon manat olmuşdur ki, onun 11,1 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 67,9 %-i ev təsərrüfatları, 21,0 % -i EXQKT sektorlarının payına düşür.

Beləliklə, bütün sahələr üzrə üzrə 2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 87691,5 milyon manat olmuşdur ki,

onun da 57,6 % -i (50528,7milyon manat) qeyri-maliyyə müəssisələri, 2,1%-i (1889,2 milyon manat) maliyyə təşkilatları, 7,5 %-i (6542,3 milyon manat) dövlət idarə etmə, 32,5 % -i (28505,4 milyon manat) ev təsərrüfatları , 0.3 % -i (225,9 milyon manat) EXQKT sektorlarının payına düşür.Deyilənlərin təsvirini aşağıdakı diaqramda əks edək:

Diaqram 1. 2016 – c ildə ölkə üzrə ümumi buraxılışın iqtisadiyyatın sektorları üzrə bölgüsü,(%-lə)

Mənbə: Diaqram Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Aralıq istehlak – cari dövrdə məhsul və xidmətlərinin istehsalı prosesində istifadə edilən əmək , əmtəə və xidmətlərin dəyərindən ibarət olan xərclər göstəricisidir. Bu göstəriciyə maddi məsrəflər (xammal və material, yanacaq , enerji və s. xərcləri)qeyri-maddi xidmətlər , ezamiyyə xərcləri, aralıq istehlakın başqa ünsürləri daxil edilir.(Иванов Ю.Н. № 8,2012)

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2016 – cı ildə kənd təsərrüfatı, meşə balıqçılıq üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 2 835,6 milyon manat olmuşdur ki, onun da 14,4% -i (409,0 milyon man.) qeyri-maliyyə

müəssisələri, 5,1 % -i (143,4 milyon man.) dövlət idarə etmə ,80,5%-i (2 283,2 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.

Cədvəl 11. 2016 –c ildə Azərbaycan Respublikası üzrə aralıq istehlakın iqtisadiyyatın sahələri və sektorlar üzrə bölgüsü, (milyon manatla)

	Aralıq istehlak - cəmi	o cümlədən iqtisadiyyatın sektorları üzrə:				
		qeyri-maliyyə müəssisələri	maliyyə təşkilatları	dövlət idarəetməsi	ev təsərrüfatları	EXQKT
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq	2 835,6	409,0		143,4	2 283,2	
Mədənçixarma sənayesi	2 629,2	2 629,2				
Emal sənayesi	5 911,9	5 112,9			799,0	
Elektrik enerjisi, qaz ,buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı	1 181,9	1 181,9				
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi, emalı	164,5	164,5				
Tikinti	7 352,1	6 728,2			623,9	
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	3 455,9	7,4			3 448,5	
Nəqliyyat ,anbar təsərrüfatı	2 043,6	1 783,9			259,7	
Turistlərin yerləşdirilməsi, ictimai iaşə	773,6	13,2			760,4	
İnformasiya və rabitə	545,1	545,1				
Maliyyə , sığorta fəaliyyəti	340,1		340,1			
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	510,7	67,7		0,7	442,3	
Peşə, elm , texniki fəaliyyət	860,1	775,4		50,1	34,6	
İnzibati ,yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	208,5	109,6			98,9	
Dövlət idarəetməsi , müdafiə; sosial təminat	1 615,9			1 615,9		
Təhsil	503,3	28,7		342,1	132,5	
Əhaliyə səhiyyə , sosial xidmətlərin göstərilməsi	630,9	95,5		406,8	126,9	1,7
İstirahət, əyləncə ,incəsənət sahəsində fəaliyyət	255,2	99,4		123,3	32,5	
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	369,7	84,9			217,4	67,4
Cəmi	32 187,8	19 836,5	340,1	2 682,3	9 259,8	69,1

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

Sənaye üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 9887,5 milyon manat olmuşdur ki, onun da 91,9 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 8,1 % ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Qeyri-maliyyə müəssisələrində 9088,5 milyon manat aralıq istehlakın 28,9% -i mədən sənayesinin ,56,3 %-i emal sənayesinin, 13,0 %-i elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı sənayesinin, 1,8 %-i su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi ,emalı sənayesinin payına düşür. Mədən, elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi ,emalı sənayeslərində aralıq istehlakın hamısı (100%) qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunda yaranmışdır. Yalnız emal sənayesində yaranan 5 911,9 milyon manatlıq aralıq istehlakın 86,5 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 13,5 %-i ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Tikinti üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 7352,1milyon manat olmuşdur ki, onun da 91,5% -i (6 728,2milyon man.)qeyri-maliyyə müəssisələri, 8,5 %-i (623,9 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.Ticarət;nəqliyyat vasitələrinin təmiri fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 3 455,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da 0,2 % -i(7,4 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 99,8 %-i (3 448,5 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 2 043,6 milyon manat olmuşdur ki, onun da 87,3% -i(1783,9 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 12,7 %-i (259,7 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.Turistlərin yerləşdirilməsi,ictimai işə fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 773,6 milyon manat olmuşdur ki, onun da 1,7%-i(13,2 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 98,3 % (760,4 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür.İnformasiya və rabitə fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 545,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da hamısı , yəni 100 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunun payına düşür. Maliyyə və sığorta fəaliyyəti üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 340,1milyon

manat olmuşdur ki, onun da hamısı 100 % -i maliyyə təşkilatları, 3,1%-i sektorunun payına düşür. Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 510,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 13,3 % -i (67,7 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 0,1 % -i (0,7 milyon man.) dövlət idarə etmə, 86,6 % -i (442,3 milyon man.) ev təsərrüfatları, sektorlarının payına düşür. Peşə, elm, texniki fəaliyyət üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 860,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da 90,2 % -i (775,4 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 5,8 % -i (50,1 milyon man.) dövlət idarə etmə, 4,0 % -i (34,6 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. İnzibati, yardımçı xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 208,5 milyon manat olmuşdur ki, onun da 52,6% -i (109,6 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 47,4 % -i (98,9 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Dövlət idarəetməsi, müdafiə; sosial təminat üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 1 615,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da hamısı (100% -i) dövlət idarə etmə sektorunun payına düşür. Təhsil üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 503,3 milyon manat olmuşdur ki, onun da 5,7 % -i (28,7 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 68,0 % -i (342,1 milyon man.) dövlət idarə etmə, 26,3 % -i (132,5 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Əhaliyə səhiyyə, sosial xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 630,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da 15,1% -i (95,5 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 64,5 % -i (406,8 milyon man.) dövlət idarə etmə, 20,1 % -i (126,9 milyon man.) ev təsərrüfatları, 0,3 % -i (1,7 milyon man) EXQKT sektorlarının payına düşür. İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 255,2 milyon manat olmuşdur ki, onun da 38,9 % -i (99,4 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 48,3 % -i (123,3 milyon man.) dövlət idarə etmə, 12,8 % (32,5 milyon man.) ev təsərrüfatları sektorlarının payına düşür. Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 369,7 milyon manat

olmuşdur ki, onun 23,0 % -i (84,9 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, , 58,8 % -i (217,4 milyon man.) ev təsərrüfatları , 18,2 % -i (67,4 milyon man.) EXQKT sektorlarının payına düşür.

Beləliklə, bütün sahələr üzrə üzrə 2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 32 187,8 milyon manat olmuşdur ki, onun da 61,6 % -i (19 836,5 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 1,1 % -i (340,1 milyon man.) maliyyə təşkilatları, 8,3 % -i (2 682,3 milyon man.) dövlət idarə etmə, 28,8 % -i (9 259,8 milyon man.) ev təsərrüfatları , 0.2% -i (69,1 milyon man.) EXQKT sektorlarının payına düşür.

Bu hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddədəsi kimi əlavə edilmiş dəyər göstəricisi çıxış edir. O, xalis və ümumi formada hesablanıla bilər. Əlavə edilmiş dəyər xalis formada hesablandıqda, ümumi buraxılışdan aralıq istehlak və əsas fondların istehlakı (amortizasiyası), ümumi formada hesablandıqda, ümumi buraxılışdan təkəcə aralıq istehlak çıxılır. Onu da qeyd etmək ki, əsas fondların istehlakı (amortizasiyası) göstəricisini hesablamaq çətin olduğu üçün əlavə edilmiş dəyər əsasən ümumi formada hesablanır. Ümumi əlavə edilmiş dəyər sektorların, sahələrin, şöbələrin ölkənin ÜDM – na verdiyi tövhesini nümayiş etdirir. Bu göstərici “İstehsal” hesabından “Gəlirlərin yaranması” hesabının ehtiyat (resurs) hissəsinə köçürülən göstəricidir.

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2016 – cı ildə kənd təsərrüfatı, meşə, balıqçılıq üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında əmələ gələn əlavə dəyərin həcmi 3386,8 milyon manat olmuşdur ki, onun da 1,5 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 1,8 % -i dövlət idarə etmə, 96,7% -i ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır.

Sənaye üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında əlavə dəyərin həcmi 22398 milyon manat olmuşdur ki, onun da 92,9 % -i (20813,5 milyon manatı) qeyri-maliyyə müəssisələri, 7,1 % -i (1584,5 milyon manatı) ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır.

Cədvəl 12. 2016 –cı ildə Azərbaycan Respublikası üzrə əlavə dəyərin iqtisadiyyatın sahələri və sektorları üzrə bölgüsü, (milyon manatla)

	o cümlədən iqtisadiyyatın sektorları üzrə:					
	Əlavə dəyər - cəmi	qeyri-	maliyyə	dövlət	ev	EX
		müəssisələri	təşkilatları	idarə etmə	təsərrüfatları	QK
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı , balıqçılıq	3 386,8	51,6		60,4	3 274,8	
Mədənçıxarma sənayesi	18 557,0	18 557,0				
Emal sənayesi	2 978,9	1 394,4			1 584,5	
Elektrik enerjisi, qaz,buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı	755,6	755,6				
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi, emalı	106,5	106,5				
Tikinti	6 338,9	4 547,1			1 791,8	
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	6 251,8	14,0			6 237,8	
Nəqliyyat , anbar təsərrüfatı	4 075,7	3 438,6			637,1	
Turistlərin yerləşdirilməsi, ictimai iaşə	1 424,1	24,6			1 399,5	
İnformasiya və rabitə	1 058,1	1 058,1				
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	1 549,1		1 549,1			
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	1 847,8	78,7		2,0	1 767,1	
Peşə, elm, texniki fəaliyyət	854,6	298,3		99,7	456,6	
İnzibati, yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	372,8	23,4			349,4	
Dövlət idarəetməsi, müdafiə; sosial təminat	1729,6			1729,6		
Təhsil	1901,9	115,3		1311	475,6	
Əhaliyə səhiyyə, sosial xidmətlərin göstərilməsi	1083,0	70,1		389,3	621,6	2,0
İstirahət, əyləncə ,incəsənət sahəsində fəaliyyət	541,9	126,5		268,0	147,4	
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	689,6	32,4			502,4	154,8
Əlavə dəyər (əsas qiymətlərlə)	55503,7	30692,2	1549,1	3860,0	19246	157

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

Qeyri-maliyyə müəssisələrində 20813,5 milyon manat əlavə dəyərin 89,2 % -i mədən ,6,7 %-i emal, 3,6 %-i elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı 0,5 %-i su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi ,emalı sənayesinin payına düşür. Mədən, elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı, bölüşdürülməsi, təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi ,emalı sənayeslərində əlavə dəyərin hamısı (100%) qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunda yaranmışdır. Yalnız emal sənayesində yaranmış 2 978,9 milyon manatlıq əlavə dəyərin 46,8 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 53,2 %-i ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Tikinti üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 6338,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da 71,7% -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 28,3 % ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 4 075,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da təqribən 0,2 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 99,8 %-i ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 4 075,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 84,4 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 15,6 % ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Turistlərin yerləşdirilməsi, ictimai iaşə üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1 424,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da 1,7 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 98,3 % ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. İnformasiya və rabitə üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1 058,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da hamısı , yəni 100 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri sektorlarında yaranmışdır. Maliyyə və sığorta fəaliyyəti üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1 549,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da 100 % -i maliyyə təşkilatları sektorunda yaranmışdır. Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1 549,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da 4,3 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 0,1 %-i dövlət idarə etmə, 95,6 % ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Peşə, elm, texniki fəaliyyət üzrə iqtisadiyyatın bütün

sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 854,6 milyon manat olmuşdur ki, onun da 34,9 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 11,7 %-i dövlət idarə etmə, 53,4 % ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. İnzibati, yardımçı xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 372,8 milyon manat olmuşdur ki, onun da 6,3 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 93,7 % ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Dövlət idarəetməsi, müdafiə; sosial təminat üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1729,6 milyon manat olmuşdur ki, onun da 100 % -i dövlət idarə etmə sektorunda yaranmışdır. Təhsil üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1901,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da 6,1 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 68,9 %-i dövlət idarə etmə, 25 %-i ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 1083,0 milyon manat olmuşdur ki, onun da 6,5 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 35,9 %-i dövlət idarə etmə, 57,4 %-i ev təsərrüfatları, 0,2% - ETXQKT sektorlarında yaranmışdır. İstirahət, əylən, incəsənət sahəsində fəaliyyət növü üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 541,9 milyon manat olmuşdur ki, onun da 23,3% -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 49,5 %-i dövlət idarə etmə, 27,2 % -i ev təsərrüfatları sektorlarında yaranmışdır. Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi üzrə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan əlavə dəyərin həcmi 689,6 milyon manat olmuşdur ki, onun 4,7 % -i qeyri-maliyyə müəssisələri, 72,9 %-i ev təsərrüfatları, 22,4 % -i ETXQKT sektorlarında yaranmışdır.

2017 – ci ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə “İstehsal” hesabına nəzər yetirək: (Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə. Bakı 2017)

Cədvəl 13. 2017 – ci ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə “İstehsal” hesabı

	Ümumi buraxılış	Aralıq istehlak	Əlavə dəyər
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı ,balıqçılıq	7 257,3	3 308,0	3 949,3
Mədəncıxarma sənayesi	27 660,9	3 715,4	23 945,5
Emal sənayesi	9 767,0	6 455,8	3 311,2
Elektrik enerjisi, qaz,buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1 832,7	1 118,0	714,7
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	294,7	178,9	115,8
Tikinti	14 443,2	7 756,0	6 687,2
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	11 343,5	4 038,3	7 305,2
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	7 112,3	2 375,0	4 737,3
Turistlərin yerləşdirilməsi , ictimai iaşə	2 530,5	890,7	1 639,8
İnformasiya və rabitə	1 724,6	586,4	1 138,2
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	1 979,8	350,8	1 629,0
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2 559,0	554,1	2 004,9
Peşə, elm, texniki fəaliyyət	1 831,2	909,5	921,7
İnzibati, yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	640,7	227,4	413,3
Dövlət idarəetməsi , müdafiə; sosial təminat	3 821,2	1 845,6	1 975,6
Təhsil	2 558,8	524,5	2 034,3
Əhaliyə səhiyyə , sosial xidmətlərin göstərilməsi	1 798,5	650,9	1 147,6
İstirahət, əyləncə, incəsənət sahəsində fəaliyyət	874,9	280,5	594,4
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	1 149,3	401,1	748,2
Fəaliyyət növləri üzrə cəmi	101 180,1	36 166,9	65 013,2
Məhsula və idxala vergilər (+)			5233,5
Məhsula və idxala subsidiyalar (-)			111,6
Ümumi daxili məhsul (bazar qiymətlərində)			70135,1

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

Cədvəldən göründüyü kimi, cəmi fəaliyyət növləri üzrə əlavə dəyər göstəricisini məhsula və idxala vergilər göstəricisi ilə cəmləyib, alınmış nəticədən məhsula və idxala subsidiyalar göstəricisini çıxsaq ölkə iqtisadiyyatı üzrə bazar qiymətlərində hesablanmış ümumi daxili məhsul göstəricisini alarıq. 2017 – ci ildə respublika iqtisadiyyatında yaranmış 70135,1 milyon manat bazar qiymətlərində ümumi daxili

məhsulun 92,7% (65013,2 milyon manatı) cəmi fəaliyyət növləri üzrə əlavə dəyərin payına düşür

2017 – ci ildə cəmi fəaliyyət növləri üzrə ümumi buraxılışın həcmi 101 180,1 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi isə 36 166,9 milyon manat olmuşdur.

Ən çox əlavə dəyər 43,2% (və ya 28087,2 milyon manat) olmaqla sənayedə, ən az əlavə dəyər 0,6 % (və ya 413,3 milyon manat) olmaqla inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi sahəsində yaranmışdır.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin yaranması” hesabının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur: (Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017, ADSK. Səda nəş., Bakı, 2017)

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatı üzrə 55503,7 milyon manat əsas qiymətlərlə əlavə dəyərin 11740,6 milyon manatı (21,1%-i), əmək ödənişlərinə istifadə edilmiş, 552,9 milyon manatı (1%-i) istehsala digər vergilərə tutulmuş, nəticədə ölkə iqtisadiyyatı üzrə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43210,2 milyon manata bərabər olmuşdur.

Ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmindən əsas fondların istehlakı (amortizasiyası) çıxdıqdan sonra, xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi 39 212,7 milyon manat olmuşdur. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 77,8%-ni, xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər) isə 70,6% -ni təşkil edir.

Beləliklə aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq:

Qeyri-maliyyə müəssisələrində yaranan 30692,2 milyon manat əlavə dəyərin 7678,3 milyon manatı (25%-i), əmək ödənişlərinə istifadə edilmiş, 427,2 milyon manatı (1,4%-i) istehsala digər vergilərə tutulmuş, nəticədə bu sektorun ümumi mənfəətinin (qarışıq gəlirinin) həcmi 22577,7 milyon manata bərabər olmuşdur.

Ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmindən əsas fondların istehlakını (amortizasiyasını) çıxdıqdan sonra, xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi, 20208,5 milyon manat olmuşdur.

Cədvəl 14. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin yaranması” hesabı

	İqtisadiyyat üzrə cəmi	İqtisadiyyatın sektorları üzrə				
		qeyri-maliyyə müəssisələri	maliyyə təşkilatları	dövlət idarəetmə	ev təsərrüfatları	EXQKT
Ehtiyatlar						
Ümumi əlavə dəyər (əsas qiymətlərlə)	55503,7	30692,2	1549,1	3860,0	19245,6	156,8
İstifadə						
Əmək ödənişləri	11 740,6	7 687,3	484,5	3 538,4		
İstehsala digər vergilər	552,9	427,2	13,3	21,0	89,2	30,4
İstehsala digər subsidiyalar (-)						2,2
Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)	43 210,2	22 577,7	1 051,3	300,6	19 156,4	
Əsas fondların istehlakı	3 997,5	2 369,2	87,9	300,6	1 231,2	124,2
Xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər)	39 212,7	20 208,5	963,4	0,0	17 925,2	8,6

Mənbə: Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə.

Ümumi mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 73,6 %- ni , xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər) isə 65,8 % -ni təşkil edir.

Maliyyə təşkilatları sektorunda yaranan 1549,1 milyon manat əlavə dəyərin 484,5 milyon manatı (31,3%-i), əmək ödənişlərinə istifadə edilmiş, 13,3 milyon manatı (0,9%-i) istehsala digər vergilərə tutulmuş, nəticədə bu sektorun ümumi mənfəətinin (qarışıq gəlirinin) həcmi 1 051,3 milyon manata bərabər olmuşdur. Ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmindən əsas fondların istehlakını (amortizasiyasını) çıxıldıqdan sonra , xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi, 963,4 milyon manat olmuşdur. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 67,9 %- ni , xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər) isə 62,2 % -ni təşkil edir.

Dövlət idarəetmə sektorunda yaranan 3860,0 milyon manat əlavə dəyərin 3 538,4 milyon manatı (91,7%-i) əmək ödənişlərinə istifadə edilmiş, 21,0 milyon

manatı (0,5%-i) istehsala digər vergilərə tutulmuş, nəticədə ölkə iqtisadiyyatı üzrə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 300,6 milyon manata bərabər olmuşdur. Ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmindən əsas fondların istehlakını (amortizasiyasını) 300,6 milyon manatı çıxdıqdan sonra , bu sektorun xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi sıfıra bərabər olmuşdur. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 7,8 %- ni təşkil edir.

Ev təsərrüfatları sektorunda yaranan 19245,6 milyon manat əlavə dəyərdən 89,2 milyon manatı (0,5%-i) istehsala digər vergilərə tutulduqdan sonra ,bu sektorun ümumi mənfəətinin (qarışıq gəlirinin) həcmi 19156,4 milyon manata bərabər olmuşdur. Ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmindən əsas fondların istehlakını (amortizasiyasını) - 1 231,2 milyon manatı çıxdıqdan sonra , xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi 17 925,2 milyon manat olmuşdur. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 99,5 %- ni , xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər) isə 93,1 % -ni təşkil edir.

EXQKT sektorunda yaranan 156,8 milyon manat əlavə dəyərin 30,4 milyon manatı (19,4 %-i)istehsala digər vergilərə tutulmuş, 2,2 milyon manatı istehsala digər subsidiyalara verilmişdir. Alınan məbləğdən əsas fondların istehlakını (amortizasiyasını) – 124,2 milyon manatı çıxdıqdan sonra , xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi 8,6 milyon manat olmuşdur. Xalis mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 5,5 % -ni təşkil edir. 2016 – cı ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə “Gəlirlərin yaranması” hesabına nəzər yetirək:(Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK. Səda nəş.,Bakı, 2017)

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2016 – cı ildə ən çox əlavə dəyər 40,4% və ya (22398 milyon manat) sənayedə əmələ gəlmiş üçün, “Gəlirlərin yaranması” hesabının balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) çox hissəsi 46,1 % (19902,6 milyon manat) sənayenin payına düşür.

**Cədvəl 14. 2016 – cı ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə
“Gəlirlərin yaranması” hesabı**

	Əlavə dəyər	Əmək ödənişləri	İstehsal digər vergilər	Ümumi mənfəət	Əsas fondların istehlakı	Xalis mənfəət
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq	3 386,8	160,3	39,3	3 187,2	182,6	3 004,6
Mədəncixarma sənayesi	18 557,0	1 330,9	133,8	17 092,3	611,7	16 480,6
Emal sənayesi	2 978,9	674,8	55,8	2 248,3	411,7	1 836,6
Elektrik enerjisi, qaz, buxar istehsalı bölm.	755,6	204,0	12,2	539,4	519,9	19,5
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi, emalı	106,5	82,2	1,7	22,6	21,2	1,4
Tikinti	6 338,9	1 257,4	86,3	4 995,2	353,7	4 641,5
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	6 251,8	1 619,7	61,4	4 570,7	93,2	4 477,5
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	4 075,7	756,1	38,7	3 280,9	718,6	2 562,3
Turistlərin yerləşdirilməsi, ictimai	1 424,1	153,7	13,8	1 256,6	31,4	1 225,2
İnformasiya və rabitə	1 058,1	282,7	10,0	765,4	252,7	512,7
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	1 549,1	432,3	12,2	1 104,6	134,9	969,7
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	1 847,8	89,9	14,4	1 743,5	209,0	1 534,5
Peşə, elm, texniki fəaliyyət	854,6	627,3	11,1	216,2	81,0	135,2
İnzibati, yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	372,8	206,4	4,4	162,0	13,2	148,8
Dövlət idarəetməsi, müdafiə, sosial təminat	1 729,6	1 647,9	21,0	60,7	60,7	0,0
Təhsil	1 901,9	1 502,0	14,9	385,0	77,0	308,0
Əhaliyə səhiyyə, sosial xidmətlərin göstərilməsi	1 083,0	430,0	10,5	642,5	156,7	485,8
İstirahət, əyləncə, incəsənət sahəsi	541,9	180,4	5,0	356,5	41,2	315,3
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	689,6	102,6	6,4	580,6	27,1	553,5
Fəaliyyət növləri üzrə cəmi	55503,7	11 740,6	552,9	43 210,2	3 997,5	39 212,7
Məhsula və idxala vergilər	5109,9					
Məhsula və idxala subsidiyalar (-)	188,4					
Ümumi daxili məhsul (bazar qiymətlərində)	60425,2					

Mənbə: Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur: (Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə. Bakı 2017)

Cədvəl 15. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabı

	İqtisadiyyat üzrə cəmi	İqtisadiyyatın sektorları üzrə				
		qeyri-maliyyə müəssisələri	maliyyə təşkilatları	dövlət idarə etmə	ev təsərrüfatları	EXQKT
Ehtiyatlar						
Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)	43 210,2	22 577,7	1 051,3	300,6	19 156,4	124,2
Əmək ödənişləri	11 780,7				11 780,7	
İstehsala və idxala vergilər (+)	5 662,8			5 662,8		
Subsidiyalar	188,4			188,4		
Mülkiyyətdən alınmış gəlirlər	14 620,1	1 003,0	1 809,1	9 422,5	2 361,5	24,0
İstifadə						
Mülkiyyətdən verilmiş gəlirlər	18 291,4	15 586,8	1 652,5	408,8	642,5	0,8
İlkin gəlirlərin ümumi qalığı/ Ümumi milli gəlir	56 794,0	7 993,9	1 207,9	788,7	32 656,1	147,4

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

Cədvəldən görüldüyü kimi, bu hesabın ehtiyatlar hissəsinin maddəsi olan ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər) cəmi iqtisadiyyat üzrə həcmi 43 210,2 milyon manat olmuşdur ki, onun da 52,3 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 2,4%-i maliyyə təşkilatları, 0,7 % -i dövlət idarə etmə, 44,3% ev təsərrüfatları,0,3%-i EXQKT sektorlarında əmələ gəlmişdir

Cəmi iqtisadiyyat üzrə mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin həcmi 14 620,1 milyon manat , mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin həcmi isə 18 291,4 milyon manat olmuşdur.

Cəmi iqtisadiyyat üzrə mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin 6,9 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 12,4 %-i maliyyə təşkilatları, 64,4 % -i dövlət idarə etmə, 16,1% ev təsərrüfatları,0,2 %-i EXQKT sektorlarının payına düşür.

Cəmi iqtisadiyyat üzrə mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin 85,2 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 9,0 %-i maliyyə təşkilatları, 2,2 % -i dövlət idarə etmə, 3,5% ev təsərrüfatları,0,1%-i EXQKT sektorlarının payına düşür.

2016 – cı ildə hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ilkin gəlirlərin ümumi qalığı və ya ümumi milli gəlirin həcmi 56794,0 milyon manat təşkil etmişdir. Ümumi gəlirin 7993,9 milyon manatı qeyri-maliyyə müəssisələri, 1207,9 milyon manatı maliyyə təşkilatları, 14788,7 milyon manatı dövlət idarə etmə, 32656,1 milyon manatı ev təsərrüfatları, 147,4 milyon manatı EXQKT sektorlarında formalaşmışdır.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur: (Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə. Bakı 2017)

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2016 – cı ildə cəmi iqtisadiyyat üzrə alınmış cari transfertlərin həcmi 11517,8 milyon manat, o cümlədən qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunda 144,8 milyon manat, maliyyə təşkilatları sektorunda 291,6 milyon manat, dövlət idarə etmə sektorunda 5 421,1 milyon manat, ev təsərrüfatları sektorunda 5531,8 milyon manat, EXQKT sektorunda 128,5 milyon manat olmuşdur. Alınmış cari transfertlərin tərkibində gəlirlərə, əmlaka və s. vergilərin xüsusi çəkisi 29,2%-ə, sosial sığortaya ayırmaların xüsusi çəkisi 17,0%-ə, sosial müavinətlərin xüsusi çəkisi 33,1%-ə, digər cari transferlərin xüsusi çəkisi 20,7%-ə bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi ” hesabının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur: (Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK. Səda nəş.,Bakı, 2017)

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatı üzrə 57 457,9 milyon manat sərəncamda qalan ümumi gəlirin 10,5 % (6034,4 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 1,7 %-i (974,3 milyon man.) maliyyə təşkilatları, 28,2 %-i (16203,5 milyon man.) dövlət idarəetmə, 59,1%-i (33972,0 milyon man.) ev təsərrüfatları, 0,5 %-i (273,7 milyon man.) EXQKT sektorlarında əmələ gəlmişdir.

Cədvəl 17. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi ” hesabı

	İqtisadiyyat üzrə cəmi	İqtisadiyyatın sektorları üzrə				
		qeyri-maliyyə müəssisələri	Maliyyə təşkilatları	dövlət idarəetmə	ev təsərrüfatları	EXQKT
Ehtiyatlar						
Sərəncamda qalan ümumi gəlir	57 457,9	6 034,4	974,3	16 203,5	33 972,0	273,7
İstifadə						
Son istehlak xərcləri	43 228,5			7 753,8	35 196,7	278,0
Natural şəkildə alınmış sosial transferlər	-3 320,3				-3 320,3	
Natural şəkildə verilmiş sosial transferlər	3 320,3			3 042,3		278,0
Faktiki son istehlak	43 228,5			4 711,5	38 517,0	
Qənaət	14 229,4	6 034,4	974,3	8 449,7	-1 224,7	0,0

Mənbə: Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə.

Son istehlak xərcləri ölkə iqtisadiyyatı üzrə 43 228,5 milyon manata, dövlət idarəetmə sektoru üzrə 7 753,8 milyon manata, ev təsərrüfatları sektoru üzrə 35 196,7 milyon manata, EXQKT sektoru üzrə 278,0 milyon manata bərabər olmuşdur.

Cədvəldən göründüyü kimi, qeyri-maliyyə müəssisələri və maliyyə təşkilatları sektorlarının son istehlak xərcləri olmur və bu sektorların qənaətinin həcmi son istehlak xərclərinin həcminə bərabərdir.

2016 – cı ildə natural şəkildə alınmış sosial transferlərin həcmi ev təsərrüfatları sektoru üzrə 3 320,3 milyon manat, natural şəkildə verilmiş sosial transferlərin həcmi dövlət idarə etmə sektoru üzrə 3 042,3 milyon manat, EXQKT sektoru üzrə 278,0 milyon manat olmuşdur.

Faktiki son istehlakın həcmi ev təsərrüfatları sektoru üzrə 38 517,0 milyon manata, dövlət idarə etmə sektoru üzrə 4 711,5 milyon manat olmuşdur.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatı üzrə qənaətin həcmi 14229,4 milyon manat olmuşdur.

Beləliklə, MHS – nin cari hesablarının iqtisadi sektorlar üzrə bölgüsü və bu bölgünü səciyyələndirən göstəricilər (əlavə dəyər, ümumi buraxılış, ümumi mənfəət və s.) ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi tədqiqatı zamanı istifadə edilən göstəricilərdir.

2.2. MHS – də “İstehsal ” hesabı göstəricilərinin qiymətləndirilməsi metodları

MHS – də “İstehsal ” hesabı göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün ümumi buraxılış və xərc göstəricilərinə məhsula vergilərin və ya subsidiyaların , eləcə də nəqliyyat xərclərinin daxil olub – olmamasından asılı olaraq qiymətin bir neçə növündən istifadə edilə bilər. Bununla yanaşı əlavə dəyər vergisi və analoji olaraq tutulan vergilər də müxtəlif formada əks oluna bilər.

MHS –2008 - də istehsal edilən mal və xidmətlərin ayrı – ayrı elementlərinin qiymətləndirilməsi üsulları dəqiqləşdirilmişdir.

MHS – də ümumi buraxılışı qiymətləndirmək üçün 2 qiymət növündən istifadə edilir:

- 1) Əsas (baza) qiymətlər;
- 2) İstehsalçı qiymətləri.

Əsas qiymətlər məhsulların istehsalı və satışı nəticəsində ödənilməli olan bütün vergilər çıxılmaqla və ya alınmalı olan subsidiyaları toplamaqla ümumi buraxılış kimi istehsal olunmuş mal və xidmətlərin hər vahidinə görə istehsalçının alıcıdan aldığı məbləğdir. Əsas qiymətlər ödənilməli olan bütün vergilərdən başqa, çəkilən bütün xərcləri birləşdirir və faktiki qiymətlərdir. Qiymət indekslərini əsasən bu qiymətlərə görə hesablayırlar.

İstehsalçı qiymətləri əlavə dəyər vergisi və analoji tutulmalı olan vergilər toplamaqla ümumi buraxılış kimi istehsal olunmuş mal və xidmətlərin hər vahidinə görə istehsalçının alıcıdan aldığı məbləğdir. Məhsulların istehlakçıya çatdırılması ilə bağlı istehsalçılar tərəfindən hesab – fakturada göstərilən nəqliyyat xərclərinin məbləği

buraya daxil edilmir.(Cabbarova.A.İ, Dünyamalıyeva.V.R. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı 2014)

Nə istehsalçı qiymətlərinə ,nə də əsas qiymətlərə alınacaq hər hansı bir ƏDV və yaxud satılmış məhsula hesablanmış analoji vergilər daxil deyildir. Əsas qiymətdən fərqli olaraq istehsaşçı qiymətlərinə məhsullara vergilər(buraxılışın hər vahidinə ödənilməli vergilər) daxil olduğu halda, subsidiyalar (buraxılışın hər vahidinə alınan subsidiyalar) daxil deyildir.

İstehsalçının alıcıdan aldığı və dövlət idarəetmə orqanlarına verdiyi məhsula istənilən vergilər əsas qiymətlərə daxil olmadığı halda, istehsalçının dövlət idarə etmə orqanlarından aldığı və alıcıya təqdim olunan qiymətləri azaltmaq üçün istifadə etdiyi istənilən subsidiyaları daxil edir. İstehsalçı qiymətləri yalnız əsas qiymətlərlə qiymətləndirmə mümkün olmadıqda istifadə olunmalıdır.

Əsas qiymətlər kimi istehsalçı qiymətləri də birbaşa müşahidə və qeydə alına bilən əməliyyatların faktiki qiymətləri hesab edilir.

Əsas qiymətlər haqqında məlumatlar statistik tədqiqatların nəticələrinə dair hesabatlarda əks olunur və bəzi rəsmi istehsalçı qiymət indeksləri istehsalçı qiymətlərə deyil, faktiki əsas qiymətlərə aid edilir.

Alıcının qiyməti hər hansı bir ƏDV və ya oxşar vergilər istisna olmaqla, alıcı tərəfindən ödənilən məbləğdir. Mal və xidmətləri alıcıya istənilən yerdə və vaxtda verməklə əlaqədar bütün nəqliyyat xərclərini bu qiymət daxil edilir.

MHS –də əlavə dəyəri və ümumi buraxılışı qiymətləndirərkən əsas qiymətlərdən istifadənin bir sıra üstünlükləri vardır.Bunun isə əsas səbəbi əsas qiymətlər istehsalçıların istehsal etdikləri mal və xidmətlərdən əldə etdikləri ehtiyatları təhlil etmək üçün daha yararlı olması əlaqədardır. Anacaq onu da demək lazımdır ki, mal və xidmətləri əsas qiymətlərlə qiymətləndirdikdə iqtisadiyyatın bütün sahələrinin əsas qiymətlərdə əlavə dəyəri son istehlak qiymətlərində ümumi daxili məhsula bərabər olmur. Belə vəziyyətdə əsas qiymətlərdən istehkakçı (alıcı) qiymətlərinə keçmək lazımdır. Qiymətin bu növündən digər növünə keçid qaydası belədir:əmək haqqı, aralıq

istehlak və mənfəətdən ibarət olan amil qiyməti ilə istehsala xalis vergiləri toplasaq əsas qiymətlər alınar. Əsas qiymətləri ilə məhsula xalis vergiləri toplasaq istehsalçı qiyməti alınar. İstehsalçı qiyməti ilə ticarət nəqliyyat əlavəsini toplasaq alıcı qiymətləri alınar. Məmmədov.R.Ş. “Milli Hesablar Sistemi, Dərs vəs, Bakı 1997

Əsas qiymətlər, istehsalçı qiymətləri və alıcı qiymətləri arasında ən əhəmiyyətli fərqləri Cədvəl 18-dən daha aydın aydın görmək mümkündür: (Рыбакова О.М., Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

Cədvəl 18. Əsas qiymətlər, istehsalçı qiymətləri və alıcı qiymətləri arasında ən əhəmiyyətli fərqlər

Əsas qiymətlər
+
ƏDV istisna olmaqla məhsul vergiləri
-
Məhsula subsidiyalar
=
İstehsalçı qiymətlər
+
ƏDV
+
hesab – fakturada göstərilən ticarət- nəqliyyat xərcləri
=
Alıcı qiymətləri

Mənbə: Система национальных счетов 2008, ООН, Нью-Йорк, 2012

Qiymətin bu növləri əmələ gələrkən məhsula vergilərlə istehsala vergiləri bir – birindən ayırmaq lazımdır. Məhsula vergilərin ən tipik növü ƏDV –dir. Bir çox ölkələrdə ƏDV – nin bəzi formaları qəbul edilmişdir. ƏDV- bütün mal və xidmətləri əhatə edən geniş yayılmış vergidir. Bəzi ölkələrdə ƏDV məhsula vergilərin digər növlərinin çoxunu əvəz edir, lakin ƏDV bütün məmulatları, alkoqollu içkilər və neft məhsulları üzrə aksiz vergisi kimi digər vergilərə əlavə olaraq vergitutma üçün də istifadə edilə bilər.

ƏDV – bu müəssisələrin mərhələlər üzrə topladığı məhsullar üzrə vergidir. İstehsalçılar satdıqları mal və xidmətlərin qiymətlərinə ƏDV – nin bəzi faiz dərəcələrini daxil etməlidirlər. ƏDV hesab – fakturalarda ayrıca göstərilir.

MHS -2008 - də göstərilir ki, istehsalçılar yalnız satışa görə hesablanmış ƏDV ilə aralıq istehlakı və yaxud yığım üçün onların satın alınması üzrə ƏDV arasında olan fərqi ödəməlidirlər.ƏDV – nin faiz dərəcəsi malların və xidmətlərin müxtəlif kateqoriyaları üçün fərqlənə bilər, həm də alıcının tipindən asılı ola bilər.ƏDV adlanmayan, lakin analogi çəkildə fəaliyyət göstərən vergitutmanın digər rejimləri də mövcuddur. MHS – də ƏDV termini istənilən analogi cədvəl üzrə çıxılan vergiləri ifadə etmək üçün istifadə edilir və aşağıdakı terminologiyayı müəyyənləşdirməyi tələb edir:

- 1)Hesablanmış ƏDV – bu istehsalçılar tərəfindən satıç üçün ödənilməli olan ƏDV – dir. O, istehsalçılar tərəfindən alıcıya təqdim olunan hesa – fakturada ayrıca göstərilir;
- 2)Tutulan ƏDV – bu malların və xidmətlərin satın alınması üçün ödənilməli olan ƏDV – dir. Bu aralıq istehlak, əsas kapitalın ümumi yığımını və alınıb – satılması üçün nəzərdə tutulur;
- 3) Tutulmayan ƏDV- bu alıcılar tərəfindən ödənilməli olan ƏDV – dir, hansı ki, onun ƏDV üzrə öz öhdəliyindən (əgər varsa) çıxılmaz.

MHS – də ƏDV – nin qeydiyyatının 2 alternativ sistemi mövcuddur:

- 1) Ümumi;
- 2) Xalis

Ümumi sistemdə bütün əməliyyatlar, hesablanmış ƏDV – nin hamısı daxil olmaqla əks olunur. Ümumi sistem bazar qiymətlərindəki ənənəvi qeydiyyat anlayışına uyğun olsa da,lakin onun istifadəsi ilə bağlı bəzi problemlər vardır.Bir çox ölkələrdə uzun illər ƏDV-nin tətbiqi ilə praktiki təcrübə göstərir ki, mühasibat uçotu sənədlərinin və hesabatların necə tərtib olunmasına baxmayaraq, ümumi sistemdən istifadə etmək çətin və ya mümkün olmaya bilər. Satışa dair məlumatlar, əksər hallarda müəssisələrin və müəssisələrdə aparılan araşdırmaların sorğularına cavablara əsasən, adətən ƏDV nəzərə alınmadan əks olunur. Digər tərəfdən istehsalçı tərəfindən malların

və xidmətlərin satın alınması, adətən, vergiyə cəlb edilə bilən ƏDV istisna olmaqla qeyd olunur. Bəzi ölkələr ümumi sistemi tətbiq etməyə çalışsalar da, deyilənlər səbəblərdən imtina etmək məcburiyyətində qaldılar. Bundan başqa, ümumi sistem iqtisadi reallığı faktiki olaraq müəssisələr tərəfindən ödənilən ƏDV-ni əks etdirməyəcəyi dərəcədə təhrif edir. ƏDV-nin hesablanmış böyük məbləğləri çıxılır və beləliklə, ümumi sistem yalnız şərti və ya qəbul edilmiş vergi öhdəliyini təmsil edir.(Cabbarova.A.İ, Dünyamalıyeva.V.R. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı 2014)

MHS bu səbəbdən ƏDV-nin xalis sistemindən istifadə etməyi tövsiyə edir. Bu, aşağıdakıları göstərir:

- a) mal və xidmətlərin buraxılışı hesablanmış ƏDV istisna olmaqla qiymətləndirir; idxal da hesablanmış ƏDV istisna olmaqla qiymətləndirilir;
- b) malların və xidmətlərin alınması, çıxılmayan ƏDV də daxil olmaqla qeyd olunur.

Xalis sistemdə ƏDV yalnız satıcılar və ƏDV-ni çıxara bilməyən alıcılar tərəfindən deyil, alıcılar tərəfindən ödədiyi əks olunur. Deməli, MHS – də bütün ƏDV son istifadə üçün əsasən ev təsərrüfatına istehlakına sərf edilən mal və xidmətlərə görə ödənilir.

Əsas qiymətlərlə hesablanmış ümumi buraxılışla alıcı (istehlakçı) qiymətlərində hesablanmış aralıq istehlak arasında olan fərq əsas qiymətlərlə hesablanmış əlavə edilmiş dəyərə bərabərdir.Sahələr üzrə ümumi buraxılışın tərkibində olan aralıq istehlak alıcı (istehlakçı) qiymətlərində hesablanır.

ÜDM-un istifadəsi və istehsalı cari bazar qiymətləri ilə hesablanır.Bazar qiymətlərinin tərkibinə əsas qiymətlər və xalis və dolaylı vergilər (idxala xalis vergilər) daxil olur. Bazar qiymətləri ilə hesablanmış göstəricilər istehsal olunmuş və istifadə edilmiş mal və xidmətlərin fiziki həcmninin dəyişilməsini əks etdirmir. Bu baxımdan bu göstəriciləri sabit (daimi) qiymətlərlə ifadə etmək lazımdır. ÜDM –un həcmi sabit (daimi) qiymətlərlə ifadə etmək üçün aşağıda adları çəkilən üsullardan istifadə olunur:

- 1) Qiymət indeksləri vasitəsilə deflyatorlaşdırma ;
- 2) İkiqat deflyatorlaşdırma;

- 3) Fiziki həcm indeksləri vasitəsilə bazis (əsas) dövrünün göstəricilərinin ekstropolyasiyası;
- 4) Xərc ünsürlərinin yenidən qiymətləndirməsi.

Qiymət indeksləri vasitəsilə deflyatorlaşdırma üsulunu tərbiq etməklə, hesabat dövründə əsas kimi qəbul olunan dövrə nisbətən qiymətin dəyişilməsinin ÜDM –un həcminə təsiri aradan qaldırılır. Bu üsul ÜDM – un son istifadə üsulu ilə hesablanmasına daxil olan komponentlərin daimi (sabit) qiymətlərdə müəyyən etmək üçün tətbiq edilir. Onun əsas mahiyyəti odur ki, istehlakın (yığımın) hesabat dövründəki dəyətini qiymət indeksinə bölməklə, baza (əsas) dövrünün qiymətlərində istehlakın (yığımın) dəyəri alınır:

$$\sum q_1 p_1 : \dot{I}_p = \sum q_1 p_0 \text{ və yaxud}$$

$$\sum q_1 p_1 : \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} = \sum q_1 p_0$$

Bu düsturlarda :

$\sum q_1 p_1$ - hesabat dövründə istehlakın (yığımın) dəyərini;

$\dot{I}_p$ və ya $\frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}$ - aqreqat qiymət indeksini;

$\sum q_1 p_0$ – sabit (daimi) qiymətlərdə hesabat dövründəki istehlakın (yığımın) dəyərini göstərir.

İstehsalın , istehlakın və yaxud yığımın və s. hesabat və baza (əsas) dövrlərindəki dəyərini sabit (daimi) qiymətlərlə müqayisə etdikdə, məhsulun fiziki həcm indeksi alınır.

Statistikada ÜDM-u sabit (daimi) qiymətlərə çevirmək üçün Paaşe, Laspeyres və Fişerin qiymət indekslərindən istifadə olunur.

Paaşe indeksi baza (əsas) dövründə istehsal və istehlak olunan və hesabat ilində istehsalı dayandırılmış mal və xidmətləri nəzərə almır, bu isə hesabat və baza (əsas) dövrünün göstəricilərinin müqayisəliliyini təmin etmir.

Laspeyres indeksi baza (əsas) dövründə istehsalın, istehlakın və yaxud yığımın həcmi əks etdirdiyi üçün hesabat dövründə vəziyyəti əks etdirə bilmir.

Fişer indeksi Paşe və Laspeyres qiymət indekslərinin hasilinin kvadrat kökünə bərabərdir. Deməli, Fişer indeksi Paşe və Laspeyres indeksləri arasında olduğuna əsaslanır

Bu zaman belə sual yaranır ki, ÜDM –u və məhsulun fiziki həcm indeksini müəyyən etmək üçün bu indekslərdən hansının tətbiqi daha səmərəlidir? Təbii ki, məlum göstəricilərə əsasən bu indekslərin hər üçündən istifadə etmək olar.

Bəzi iqtisadşılar bu indekslərin arasında Fişer indeksinə üstünlük versə də, statistika təcrübədə Paşe və Laspeyres indekslərindən geniş istifadə edilir.

İkiqat deflyatorlaşdırma üsulu ümumi buraxılışın tərkib hissəsi olan əlavə dəyərin həcmi sabit (daimi) qiymətlərlə müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Beləki, sabit qiymətlərlə mal və xidmətlərin ümumi buraxılışından sabit (daimi) qiymətlərlə aralıq istehlakı çıxmaqla, sabit (daimi) qiymətlərlə əlavə dəyər alınır. Bəzən bu göstəricini daha sadələşdirilmiş metodlarla, məsələn, cari qiymətlərlə hesablanmış əlavə dəyəri qiymət indeksinə bölməklə hesablayırlar. Bu isə yüksək inflyasiya şəraitində hesablamaların dəqiqliyini təmin etmir.

Ekstrapolyasiya üsulu göstəricilərin sabit (daimi) qiymətlərdə hesablanması üsullarından biridir. Bun üsula əsasən göstəricilərin baza (əsas) dövrünün cari qiymətlərində müəyyən edilmiş istehsal (və ya istehlak) göstəricisini aqreqat fiziki həcm indeksinə vurmaq lazımdır:

$$\sum q_0 p_0 \cdot I_q = \sum q_1 p_0 \text{ və yaxud}$$

$$\sum q_0 p_0 \cdot \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} = \sum q_1 p_0$$

Bu düsturlarda :

$\sum q_0 p_0$ - baza (əsas) dövrünün cari qiymətlərdə istehsal (və ya istehlak) göstəricisini;

I_q və ya $\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$ -aqreqat fiziki həcm indeksini;

$\sum q_1 p_0$ - sabit (daimi) qiymətlərdə hesabat dövründəki göstəricini göstərir.

Bu üsuldən qiymət indeksi məhsulun fiziki həcm indeksinə nisbətən qeyri – dəqiq olduqda və bu indeksi hesablamaq mümkün olmadıqda istifadə edilir.

Xərc ünsürlərinin yenidən qiymətləndirilməsi üsulu ayrı – ayrı – xərc ünsürlərinin sabit (daimi) qiymətlərlə deflyasiya olunmasını nəzərdə tutur.Bu üsuldən pulsuz göstərilən qeyri – bazar xidmətlərinin dəyərini sabit qiymətlərdə yenidən qiymətləndirərkən istifadə edilir.

Beləliklə, “İstehsal ” hesabının göstəriciləri əsasən əsas qiymətlərlə , istehsalçı , alıcı ,qiymətləri ilə qiymətləndirilir və bu qiymətlər iqtisadiyyatda yaranan mal və xidmətlərin real dövriyyəsinə səciyyələndirir.

III Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİYYATINDA QURULAN CARİ HESABLARIN DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏDQIQI

3.1. Azərbaycan Respublikasında “İstehsal” və “Gəlirlərin yaranması” hesablarının dinamikasının statistik tədqiqi

Azərbaycan Respublikası DSK – nin ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan cari hesablar üzrə göstəricilər haqqında təqdim etdiyi statistik məlumatlar dinamika sıraları şəklində olur. Bu sıralar ölkə iqtisadiyyatını səciyyələndirən göstəricilərin təhlilini asanlaşdırır və onların inkişaf meyllərini müəyyən etməyə imkan verir. Bu baxımdan cari hesablar statistik təhlil edilərkən, onun dinamikasının statistik öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İlk olaraq “İstehsal” hesabının dinamikasını nəzərdən keçirək. 2012 – 2017 –ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “İstehsal ” hesabının dinamikası aşağıdakı cədvəldə verilən rəqəmlərlə xarakterizə olunmuşdur: (Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017, ADSK. Səda nəş., Bakı, 2017)

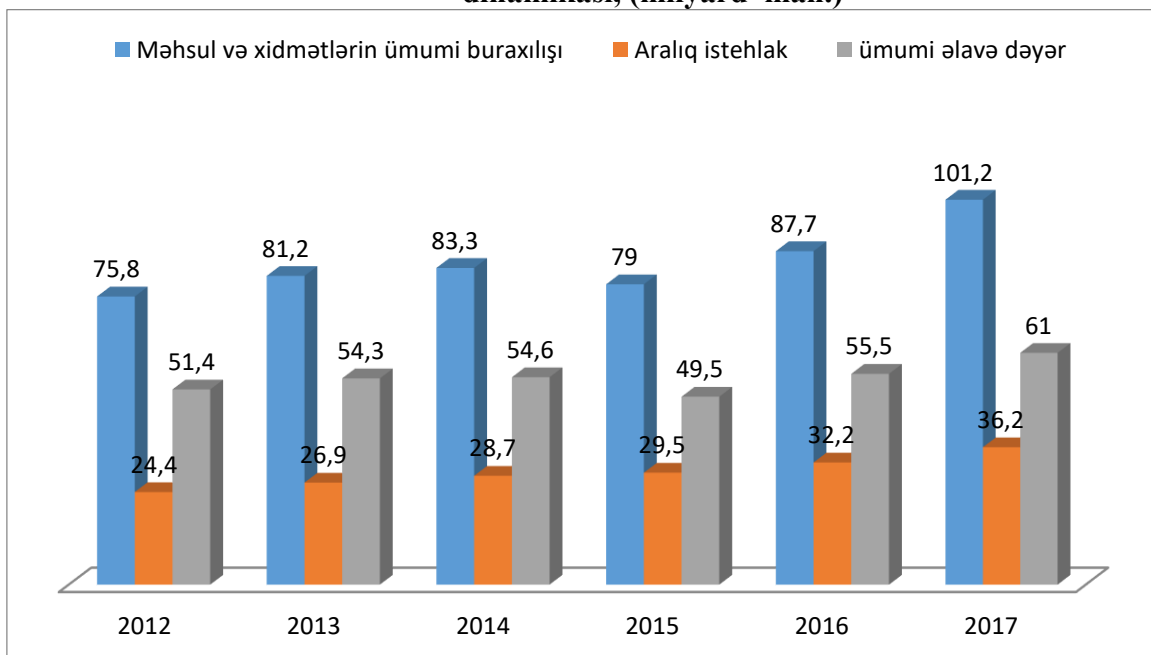
Cədvəl 19. 2012 – 2017 –ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “İstehsal ” hesabının dinamikası, (milyon man.)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ehtiyatlar						
Əsas qiymətlərlə məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı	75756,6	81166,8	83311,4	78991,1	87691,5	101 180,1
İstifadə						
Aralıq istehlak	24404,9	26862,8	28 710,3	29 470,1	32 187,8	36 166,9
Ümumi əlavə dəyər (əsas qiymətlərlə)	51351,7	54304,0	54601,1	49521,0	55 503,7	65 013,2

Mənbə: Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə.

Cədvəldən göründüyü kimi ,2012 – 2017 –ci illərdə “İstehsal” hesabının maddələri olan əlavə dəyərin və aralıq istehlakın, eyni zamanda hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ümumi buraxılışın həcmində artım izlənmişdir (2015 – ci ildən başqa). Bunu aşağıdakı diaqramdan daha aydın izləmək olar:

Diaqram 2. 2012 – 2017 –ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “İstehsal hesabının dinamikası, (milyard man.)

Mənbə: cədvəl 19–un məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ümumi buraxılışın səviyyələri arasındakı fərqi müəyyən etmək üçün (mütləq artım göstəricisini) aşağıdakı cədvəli quraq: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 20. Məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı göstəricisi üzrə mütləq artımın hesablanması

Əsas qiymətlərlə məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı (milyon manatla)	Mütləq artım	
	Əsas qaydada	Silsiləvi qaydada:
2012- ci ildə	-	-
2013 – cü ildə	$81166,8 - 75756,6 = 5410,2$	$81166,8 - 75756,6 = 5410,2$
2014– cü ildə	$83311,4 - 75756,6 = 7554,8$	$83311,4 - 81166,8 = 2144,6$
2015 – ci ildə	$78991,1 - 75756,6 = 3234,5$	$78991,1 - 83311,4 = -4320,3$
2016 – cı ildə	$87691,5 - 75756,6 = 11934,9$	$87691,5 - 78991,1 = 8700,4$
2017 – ci ildə	$101180,1 - 75756,6 = 25423,5$	$101180,1 - 87691,5 = 13488,6$

Mənbə: Cədvəl 19-un məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən görüldüyü kimi, dinamika sırasının bütün səviyyələrindən birinci səviyyəni çıxdıqda (əsas qayda) fərq 2013 – cü ildə + 5410,2 milyon manat, 2014 –

cü ildə +7554,8 milyon manat, 2015 – ci ildə +3234,5 milyon manat, 2016 – cı ildə +11934,9 milyon manat, 2017 – ci ildə +25423,5 milyon manat olmuşdur.

Dinamika sırasının bütün səviyyələrindən əvvəlki səviyyəni çıxdıqda (silsiləvi qayda) fərq 2013 – cü ildə + 5410,2 milyon manat, 2014 – cü ildə +2144,6 milyon manat, 2015 – ci ildə -4320,3 milyon manat, 2016 – cı ildə +8700,4 milyon manat, 2017 – ci ildə + 13488,6 milyon manat olmuşdur.

Dinamika sırasını silsiləvi qaydada təhlil etdikdə ümumi buraxılışın artım tempinin 2013 – cü ildə 107,1% (+7,1%), 2014 – cü ildə 102,6% (+2,6%), 2015 – ci ildə 94,8%(-5,2%), 2016 – cı ildə 111% (+11%), 2017 – ci ildə 115,4% (+15,4%) olması müqabilində, aralıq istehlakın artım tempi müvafiq olaraq 110,1%(+10,1%), 106,9%(+6,9%), 102,6%(+2,6%), 109,2%(+9,2%), 112,4%(+12,4%), ümumi əlavə dəyərin artım tempi müvafiq olaraq 105,7% (+5,7%), 100,5% (+0,5%), 90,7%(-9,3%), 112,1%(+12,1%), 117,1%(+17,1%) olmuşdur.

2012 – 2016 – cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “ Gəlirlərin yaranması” hesabının dinamikasına nəzər yetirirək: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 21. 2012 – 2016 – cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “ Gəlirlərin yaranması” hesabının dinamikası, (milyon man.)

	2012	2013	2014	2015	2016
Ehtiyatlar					
Ümumi əlavə dəyər (əsas qiymətlərlə)	51 351,7	54 304,0	54 601,1	49 521,0	55 503,7
İstifadə					
Əmək ödənişləri	8 961,2	10 077,0	10 560,5	10 965,0	11 740,6
İstehsala digər vergilər (-)	379,2	378,9	249,9	387,3	552,9
İstehsala digər subsidiyalar (-)	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)	42 011,3	43 848,1	43 790,7	38 168,7	43 210,2
Əsas fondların istehlakı	2 566,2	2 617,8	3 466,3	3 643,3	3 997,5
Xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər)	39 445,1	41 230,3	40 324,4	34 525,4	39 212,7

Mənbə: <http://www.stat.gov.az>

Cədvəldən göründüyü kimi, 2012 – ci ildə ölkə iqtisadiyyatında yaranan əsas qiymətlərlə ümumi əlavə dəyərin həcmi 51 351,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 8961,2 milyon manatı əmək ödənişlərinə, 379,2 milyon manatı istehsala vergilərə istifadə edilmişdir. Bunun nəticəsində bu dövrdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 42011,3 milyon manata ($51351,7 - 8961,2 - 379,2 = 42011,3$) bərabər olmuşdur. Sonuncu adı çəkilən göstəricinin həcmindən 42011,3 milyon manatdan əsas fondların həcmi (2566,2 milyon manatı) çıxdıqdan sonra ölkə üzrə xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirin) həcmi 39445,1 milyon manata ($42011,3 - 2566,2 = 39445,1$) bərabər olmuşdur.

2013 – cü ildə ölkə iqtisadiyyatında yaranan əsas qiymətlərlə ümumi əlavə dəyərin həcmi 54 304,0 milyon manat olmuşdur ki, onun da 10077,0 milyon manatı əmək ödənişlərinə, 378,9 milyon manatı istehsala vergilərə istifadə edilmişdir. Bunun nəticəsində bu dövrdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43848,1 milyon manata ($54304,0 - 10077,0 - 378,9 = 43848,1$) bərabər olmuşdur. Sonuncu adı çəkilən göstəricinin həcmindən (43848,1 milyon manatdan) əsas fondların həcmi (2617,8 milyon manatı) çıxdıqdan sonra ölkə üzrə xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirin) həcmi 41230,3 milyon manata ($43848,1 - 2617,8 = 41230,3$) bərabər olmuşdur.

2014- cü ildə ölkə iqtisadiyyatında yaranan əsas qiymətlərlə ümumi əlavə dəyərin həcmi 54 601,1 milyon manat olmuşdur ki, onun da 10560,5 milyon manatı əmək ödənişlərinə, 249,9 milyon manatı istehsala vergilərə istifadə edilmişdir. Bunun nəticəsində bu dövrdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43790,7 milyon manata ($54 601,1 - 10560,5 - 249,9 = 43790,7$) bərabər olmuşdur. Sonuncu adı çəkilən göstəricinin həcmindən (43790,7 milyon manatdan) əsas fondların həcmi (3466,3 milyon manatı) çıxdıqdan sonra ölkə üzrə xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirin) həcmi 40324,4 milyon manata ($43790,7 - 3466,3 = 40324,4$) bərabər olmuşdur.

2015 – ci ildə ölkə iqtisadiyyatında yaranan əsas qiymətlərlə ümumi əlavə dəyərin həcmi 49 521,0 milyon manat olmuşdur ki, onun da 10965,0 milyon manatı əmək ödənişlərinə, 387,3 milyon manatı istehsala vergilərə istifadə edilmişdir. Bunun

nəticəsində bu dövrdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 38168,7 milyon manata (49521,0 – 10965,0 – 387,3 = 38168,7) bərabər olmuşdur. Sonuncu adı çəkilən göstəricinin həcmindən (38168,7 milyon manatdan) əsas fondların həcmi (3643,3 milyon manat) çıxıldıqdan sonra ölkə üzrə xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirin) həcmi 34525,4 milyon manata (38168,7 – 3643,3 = 34525,4) bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatında yaranan əsas qiymətlərlə ümumi əlavə dəyərin həcmi 55 503,7 milyon manat olmuşdur ki, onun da 11740,6 milyon manatı əmək ödənişlərinə, 552,9 milyon manatı istehsala vergilərə istifadə edilmişdir. Bunun nəticəsində bu dövrdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43210,2 milyon manata (55 503,7 – 11740,6 – 552,9 = 43210,2) bərabər olmuşdur. Sonuncu adı çəkilən göstəricinin həcmindən (43210,2 milyon manatdan) əsas fondların həcmi (3997,5 milyon manat) çıxıldıqdan sonra ölkə üzrə xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirin) həcmi 39212,7 milyon manata (43210,2 – 3997,5 = 39212,7) bərabər olmuşdur.

Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər) göstəricinin dinamikasını təhlil etmək üçün cədvəl 3.4 quraq: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 22. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər) üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması

İllər	Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)	Mütləq artım , milyon manat		Artım sürəti, % -lə		Nisbi artım, % -lə		1% nisbi artımın mütləq qiyməti, milyon manat
		əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	
2012	42 011,3	-	-	100	100	100	100	-
2013	43 848,1	+1836,8	+1836,8	104,4	104,4	4,4	4,4	420,1
2014	43 790,7	+1779,4	-57,4	104,2	99,9	4,2	0,1	438,5
2015	38 168,7	-3842,6	-5622	90,9	87,2	-9,1	12,8	437,9
2016	43 210,2	+ 1198,9	5041,7	102,9	113,2	2,9	13,2	381,7

Mənbə: cədvəl 21-in məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən görüldüyü kimi, sıranın bütün səviyyələrindən birinci səviyyəni çıxıldıqda (əsas qayda) fərq 2013 – cü ildə +1836,8 milyon manat, 2014 – cü ildə +1779,4 milyon manat, 2015 – ci ildə -3842,6 milyon manat (azalma), ,2016 – cı ildə +1198,9 milyon manat olmuşdur.

Sıranın bütün səviyyələrindən əvvəlki səviyyəni çıxdıqda (silsiləvi qayda) fərq 2013 – cü ildə +1836,8 milyon manat, 2014 – cü ildə -57,4 milyon manat (azalma), 2015 – ci ildə -5622 milyon manat (azalma), 2016 – cı ildə 5041,7 milyon manat olmuşdur.

Sıranı silsiləvi qaydada təhlil etdikdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirlərin) artım tempinin 2013 – cü ildə 104,4% (+4,4%), 2014 – cü ildə 104,2% (+4,2%), 2015 – ci ildə 90,9%(-0,1%), 2016 – cı ildə 102,9% (+2,9%) olmuşdur.

Nisbi artımın 1% - nin mütləq qiyməti 2013 -2016 – cı illərdə uyğun olaraq 420,1 5milyon manat, 438,5milyon manat, 437,9 5milyon manat, 381,75milyon manat olmuşdur.

2012 -2016 – cı illərdə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) ən yüksək səviyyəsi 2013 – cü ildə (43 848,1milyon manat), ən aşağı səviyyəsi 2015 – ci ildə (38 168,7 milyon manat) qeydə alınmışdır.

Beləliklə, “İstehsal” və “Gəlirlərin yaranması” hesabları birbaşa istehsal prosesini xarakterizə etdikləri üçün MHS – nin çox mühüm hesablardır.

3.2. Azərbaycan Respublikasında “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” və “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesablarının dinamikasının statistik tədqiqi

“Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabı “Gəlirlərin yaranması” hesabında ödədiyi kimi əks etdirilən olan maddələri, həm də institusional vahidlər və sektorlar tərəfindən alınmış və ödənilmiş mülkiyyət gəlirlərni əhatə edir . Artıq qeyd edildiyi kimi, “Gəlirlərin yaranması” hesabı istehsalla bağlı olduğundan, müəssisə, təşkilat və sahələr eləcə də institusional vahidlər və sektorlar üçün tərtib edilə bilər. Eyni zamanda “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabı ilə istehsal fəaliyyəti arasında belə birbaşa əlaqə mövcud olmadığı üçün o, yalnız də institusional vahidlər və sektorlar üçün tərtib edilə bilər.(Система национальных счетов 2008, ОО Н, Нью-Йорк, 2012 и)

“Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabında müxtəlif sektorların əlavə dəyərlərin yaranmasında iştirakı müvafiq sektorlar üzrə qurulan hesabın ehtiyatlar tərəfində əks olunur: əmək haqqı – ev təsərrüfatı sektorunda, subsidiyalar çıxılmaqla vergilər - dövlət idarə etmə sektorunda, mənfəət və qarışıq gəlirlər - istehsal vahidlərinin daxil olduğu sektorlarda. Bundan əlavə, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabı bu üç maddənin hər biri üçün qeyri-rezidentlərə nə qədər ödənilməli olduğunu və rezident sektorlara qeyri-rezidentlər tərəfindən yaradılan oxşar maddələr üzrə nə qədər gəlir verildiyini göstərir.

İstehsalat prosesində istehsalçılar digər vahidlərə məxsus maliyyə və qeyri-istehsal aktivlərindən istifadə edə bilirlər. Bu aktivlərin istifadəsi üçün ödənişlər mülkiyyətdən gəlirlər kimi göstərilir. Mülkiyyət gəlirləri rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən ödənilə və əldə edilə bilər. Əgər bu üç göstəricilərin həcmi məlum olarsa, sonuncu göstəricinin həcmi müəyyən etmək olar. Beləliklə, həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər tərəfindən (ehtiyat kimi əks etdirilən) alınmalı mülkiyyət gəlirləri, həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər tərəfindən ödənilməli olan mülkiyyət gəlirlərinə bərabər olmalıdır.

Ehtiyat tərəfində əks olunan əlavə dəyər üstəgəl ehtiyat tərəfində əmək ödənişi, mənfəət, qarışıq gəlir və əmlak gəliri kimi yazılışlardan bu maddələr üzrə istifadə tərəfində qeyd edilən yazılışları çıxdıqda, ilkin gəlirlərin saldosu (qalığı) əmələ gəlir. Bu göstərici balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddə kimi “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının istifadə tərəfində, birinci maddə kimi “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyat tərəfində əks olunur. İlkin gəlirlərin saldosu (qalığı) üzrə məlumatlar MHS –nin əsas aqreqatı - milli gəliri əldə etməyə imkan verir. Əlavə dəyər rezidentlik meyarına uyğun olaraq müəyyən edilir; bütün rezident – vahidlər və yalnız rezident – vahidlər onun ümumi həcmi yaranmasına kömək edirlər. Eyni zamanda, ilkin gəlirlərin saldosu (qalığı) istehsaldan gəlirə keçmək üçün deyil, həm də istehsal vahidlərinin rezident mənsubiyyəti deyil, istehsal prosesində yaranan gəlirləri əldə edən vahidlərin rezident mənsubiyyəti üçün vaciddir.

2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının dinamikası aşağıdakı cədvəldə verilən rəqəmlərlə xarakterizə olunmuşdur:(Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK. Səda nəş.,Bakı, 2017)

Cədvəl 23. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının dinamikası, (milyon man.)

	2012	2013	2014	2015	2016
Ehtiyatlar					
Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər)	42 011,3	43 848,1	43 790,7	38 168,7	43 210,2
Əmək ödənişləri	9 224,9	10 333,2	10 776,3	11 037,3	11 780,7
İstehsala və idxala vergilər	3 930,0	4 415,7	4 851,7	5 424,2	5 662,8
Subsidiyalar	158,8	158,8	188,8	177,9	188,4
Mülkiyyətdən alınmış gəlirlər	16 194,8	16 958,4	17 322,0	12 999,5	14 620,1
İstifadə					
Mülkiyyətdən verilmiş gəlirlər	19 557,5	20 108,2	19 229,5	14 810,6	18 291,4
İlkin gəlirlərin ümumi qalığı	51 644,7	55 288,4	57 322,4	52 641,2	56 794,0

Mənbə: Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə.

2012 – ci ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının həm ehtiyatlar hissəsinin bərabərliyi ($42011,3 + 9224,9 + 3930,0 - 158,8 + 16194,8 = 71202,2$ milyon manat), həm də istifadə hissəsinin cəmi ($19557,5 + 51644,7 = 71202,2$ milyon manat) bir – birinə bərabər olmuşdur.

2013 – cü ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43848,1 milyon manata, əmək ödənişinin 10333,2 milyon manata, istehsala və idxala vergilərin həcmi 4415,7 milyon manata, subsidiyaların həcmi 158,8 milyon manata, mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin həcmi 16958,4 milyon manata bərabər olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin həcmi 20108,2 milyon manata və hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ilkin gəlirlərin ümumi qalığı və yaxud ilkin gəlirlərin bölgüsündən əmələ gələn ümumi milli gəlir göstəricisinin həcmi 55288,4 milyon manata bərabər olmuşdur.

2013 – cü ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının həm ehtiyatlar hissəsinin ($43848,1 + 10333,2 + 4415,7 - 158,8 + 16958,4 = 75396,6$ milyon manat) , həm də istifadə hissəsinin cəmi ($20108,2 + 55288,4 = 75396,6$ milyon manat) bir – birinə bərabər olmuşdur.

2014– cü ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43790,7 milyon manata, əmək ödənişinin 10776,3 milyon manata, istehsala və idxala vergilərin həcmi 4851,7 milyon manata, subsidiyaların həcmi 188,8 milyon manata, mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin həcmi 17322,0 milyon manata bərabər olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin həcmi 19229,5 milyon manata və hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ilkin gəlirlərin ümumi qalığı və yaxud ilkin gəlirlərin bölgüsündən əmələ gələn ümumi milli gəlir göstəricisinin həcmi 57322,4 milyon manata bərabər olmuşdur.

2014 – cü ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $43790,7 + 10776,3 + 4851,7 - 188,8 + 17322,0 = 19229,5 + 57322,4$ kimi olmuşdur.

2015– ci ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 38168,7 milyon manata, əmək ödənişinin 11037,3 milyon manata, istehsala və idxala vergilərin həcmi 5424,2 milyon manata, subsidiyaların həcmi 177,9 milyon manata, mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin həcmi 12999,5 milyon manata bərabər olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin həcmi 14810,6 milyon manata və hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ilkin gəlirlərin ümumi qalığı və yaxud ilkin gəlirlərin bölgüsündən əmələ gələn ümumi milli gəlir göstəricisinin həcmi 52641,2 milyon manata bərabər olmuşdur.

2015 – ci ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $38168,7 + 11037,3 + 5424,2 - 177,9 + 12999,5 = 14810,6 + 52641,2$ kimi olmuşdur.

2016– cı ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43210,2 milyon manata, əmək ödənişinin 11780,7 milyon manata, istehsala və idxala vergilərin həcmi 5662,8 milyon manata, subsidiyaların həcmi 188,4 milyon manata, mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin həcmi 14620,1 milyon manata bərabər olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin həcmi 18291,4 milyon manata və hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ilkin gəlirlərin həcmi 56794,0 milyon manata bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $43210,2 + 11780,7 + 5662,8 - 188,4 + 14620,1 = 18291,4 + 56794,0$ kimi olmuşdur.

“Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi”adlı hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi ilkin gəlirlərin ümumi qalığı göstəricisinin dinamikasını təhlil etmək üçün cədvəl 23 quraq: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 24. İlkin gəlirlərin ümumi qalığı üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması

İllər	İlkin gəlirlərin ümumi qalığı	Mütləq artım , milyon manat		Artım sürəti, % -lə		Nisbi artım, % -lə		1% nisbi artımın mütləq qiyməti, milyon manat
		əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	
2012	51 644,7	-	-	100	100	100	100	-
2013	55 288,4	3643,7	3643,7	107,1	107,1	7,1	7,1	516,4
2014	57 322,4	5677,7	2034,0	111,0	103,7	11,0	3,7	552,9
2015	52 641,2	996,5	-4681,2	101,9	91,8	1,9	-8,2	573,2
2016	56 794,0	2149,3	4152,8	110,0	107,9	10,0	7,9	526,4

Mənbə: cədvəl 23–ün məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldəki, əsas qayda ilə hesablanmış mütləq artım və artım tempi göstəriciləri 2012 – ci illə müqayisədə ilkin gəlirlərin ümumi qalığının artdığını göstərir. Silsiləvi qayda ilə hesablanmış mütləq artım və artım tempi göstəriciləri özündən qabaq gələn ilə nisbətən ilkin gəlirlərin ümumi qalığının 2013-cü ildə 3643,7 milyon manat (107,1 %), 2014 – cü ildə 2034,0 milyon manat (103,7 %) ,2016 - cı ildə 4152,8 milyon manat

(107,9%) artdığını göstərsə də, 2015 – ci ildə 4681,2milyon manat (91,8%) azaldığını göstərir. Deməli, özündən qabaq gələn ilə nisbətən sərəncamda qalan ümumi gəlirin səviyyəsi 2013-cü ildə 7,1 %, 2014 – cü ildə 3,7 % ,2016 - cı ildə 7,9% artmış ,2015 – ci ildə 8,2% azalmışdır. Alınmış nəticələr sübut edir ki, nisbi artım göstəricisinin 2015 – ci ildə azalmasına baxmayaraq, 1% nisbi artımın mütləq qiyməti göstəricisinin qiymətində həmişə artım işlənmişdir.Onun qiyməti 2013-cü ildə 516,4 milyon manat, 2014 – cü ildə 552,9 milyon manat, 2015 – ci ildə 573,2 milyon manat ,2016 - cı ildə 526,4 milyon manat olmuşdur.

“Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabı ilkin gəlirlərin alınmış və verilmiş cari transferlər yolu ilə sərəncamda qalan gəlirə necə çevrildiyini göstərir. İqtisadiyyat sektoru arasında gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsinin müxtəlif faktorları vardır. Onlardan biri cari gəlir və əmlak vergilərinin ödənilməsində dövlət idarə etmə orqanlarının roludur; digər faktor cari dövrdə işçilərdən təqaüdcülərə ayrılmış ödənişlərin yenidən bölüşdürülməsində sosial sığorta proqramlarının roludur və s. Cari transferlərin digər növləri arasında könüllü transferlər daha çox maraq doğurur. Belə transferlər EXQKT üçün əsas maliyyə mənbəyi ola bilər; onlar dövlət idarə etmə orqanları arasında və ya rezident və qeyri-rezident ev təsərrüfatları arasında işçilərin pul köçürmələri formasında beynəlxalq əməkdaşlıq formasında ola bilərlər.

Rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən ödənilməli olan cari transferlər, rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən alınacaq cari transferlərə bərabər olmalıdır və və beləliklə, istifadə və ehtiyatların ümumi həcmi mülkiyyət gəlirləri kimi bir – birinə bərabərdir.

Sərəncamda qalan gəlir bu hesabı əhəmiyyətli bir balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsidir və o, aktivlər və ya öhdəliyi azaltmadan istehlaka nə qədər sərf edilə biləcəyini göstərir. Bu isə iqtisadi nəzəriyyədə qəbul edilmiş gəlir anlayışına uyğun gəlir

Cədvəl 25. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının dinamikası, (milyon man.)

	2012	2013	2014	2015	2016
Ehtiyatlar					
İlkin gəlirlərin ümumi qalığı	51644,7	55288,4	57322,4	52641,2	56794,0
Alınmış cari transferlər	10211,1	10515,6	11013,3	10973,8	11517,7
o cümlədən :					
gəlirlərə, əmlaka və s.vergilər	3195,9	3398,3	3342,9	3364,4	3358,0
sosial sığortaya ayırmalar	1522,6	1710,9	1781,7	1854,4	1963,7
sosial müavinətlər	2960,9	3101,8	3436,0	3496,7	3815,2
digər cari transferlər	2531,7	2304,6	2452,7	2258,3	2380,9
İstifadə					
Verilmiş cari transferlər	9805,1	10107,6	10469,3	10348,2	10853,8
o cümlədən :					
gəlirlərə, əmlaka və s.vergilər	3195,9	3398,3	3342,9	3364,4	3358,0
sosial sığortaya ayırmalar	1522,6	1710,9	1781,7	1854,4	1963,7
sosial müavinətlər	2960,9	3101,8	3436,0	3496,7	3815,2
digər cari transferlər	2125,7	1896,6	1908,7	1632,7	1716,9
Sərəncamda qalan ümumi gəlir	52050,7	55696,4	57866,4	53266,8	57457,9

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK.

2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının dinamikası aşağıdakı cədvəldə verilən rəqəmlərlə xarakterizə olunmuşdur:(Azərbaycanın Milli Hesabları 2017, Statistik Məcmuə. Bakı 20171)

Cədvəldən göründüyü kimi, 2012 – ci ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ilkin gəlirlərin ümumi qalığı göstəricisinin həcmi 51644,7 milyon manat, alınmış cari transferlərin həcmi 10211,1 milyon manat olmuşdur. 2012 – ci ildə alınmış cari transferlərin 31,3% - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 14,9%- ni sosial sığortaya ayırmalar, 29% - ni sosial müavinətlər və 24,8 % - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir.

Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən verilmiş cari transferlərin həcmi 9805,1 milyon manata bərabər olmuşdur ki, onun da 32,6% - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 15,5 % - ni sosial sığortaya ayırmalar, 30,2% - ni sosial müavinətlər və 21,7 % - ni digər

cari transferlər təşkil etmişdir. Sərəncamda qalan ümumi gəlirin həcmi (hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi) 52050,7 milyon manat olmuşdur.

2012 – ci ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $51644,7 + 10211,1 = 9805,1 + 52050,7$ kimi olmuşdur.

2013 – cü ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ilkin gəlirlərin ümumi qalığı göstəricisinin həcmi 55288,4 milyon manat, alınmış cari transferlərin həcmi 10515,6 milyon manat olmuşdur. 2013 – cü ildə alınmış cari transferlərin 32,3% - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 16,3%- ni sosial sığortaya ayırmalar, 29,5% - ni sosial müavinətlər və 21,9 % - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir.

Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən verilmiş cari transferlərin həcmi 10107,6 milyon manata bərabər olmuşdur ki, onun da 33,6% - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 16,9 %- ni sosial sığortaya ayırmalar, 30,7% - ni sosial müavinətlər və 18,8% - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir. Sərəncamda qalan ümumi gəlirin həcmi (hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi) 55696,4 milyon manat olmuşdur.

2013 – cü ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $55288,4 + 10515,6 = 10107,6 + 55696,4$ kimi olmuşdur.

2014 – cü ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ilkin gəlirlərin ümumi qalığı göstəricisinin həcmi 57322,4 milyon manat, alınmış cari transferlərin həcmi 11013,3 milyon manat olmuşdur. 2014 – cü ildə alınmış cari transferlərin 30,3% - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 16,2%- ni sosial sığortaya ayırmalar, 31,2% - ni sosial müavinətlər və 22,3 % - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir.

Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən verilmiş cari transferlərin həcmi 10469,3 milyon manata bərabər olmuşdur ki, onun da 31,9 % - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 17,0 %- ni sosial sığortaya ayırmalar, 32,8% - ni sosial müavinətlər və

18,3% - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir. Sərəncamda qalan ümumi gəlirin həcmi (hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi) 57866,4 milyon manat olmuşdur.

2014 – cü ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $57322,4 + 11013,3 = 10469,3 + 57866,4$ kimi olmuşdur.

2015 – ci ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ilkin gəlirlərin ümumi qalığı göstəricisinin həcmi 52641,2 milyon manat, alınmış cari transferlərin həcmi 10973,8 milyon manat olmuşdur. 2015 – ci ildə alınmış cari transferlərin 30,7% - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 16,9%- ni sosial sığortaya ayırmalar, 31,8% - ni sosial müavinətlər və 20,6 % - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir.

Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən verilmiş cari transferlərin həcmi 10348,2 milyon manata bərabər olmuşdur ki, onun da 32,5 % - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 17,9 %- ni sosial sığortaya ayırmalar, 33,8% - ni sosial müavinətlər və 15,8% - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir. Sərəncamda qalan ümumi gəlirin həcmi (hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi) 53266,8 milyon manat olmuşdur.

2015 – ci ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $52641,2 + 10973,8 = 10348,2 + 53266,8$ kimi olmuşdur.

2016 – cı ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini təşkil edən ilkin gəlirlərin ümumi qalığı göstəricisinin həcmi 56794,0 milyon manat, alınmış cari transferlərin həcmi 11517,7 milyon manat olmuşdur. 2016 – cı ildə alınmış cari transferlərin 29,2 % - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 17,0 %- ni sosial sığortaya ayırmalar, 33,1% - ni sosial müavinətlər və 20,7 % - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir.

Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən verilmiş cari transferlərin həcmi 10853,8 milyon manata bərabər olmuşdur ki, onun da 30,9 % - ni gəlirlərə, əmlaka və s. vergilər, 18,1 %- ni sosial sığortaya ayırmalar, 35,2% - ni sosial müavinətlər və

15,8 % - ni digər cari transferlər təşkil etmişdir. Sərəncamda qalan ümumi gəlirin həcmi (hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi) 57457,9 milyon manat olmuşdur.

2016 – cı ildə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $56794,0 + 11517,7 = 10853,8 + 57457,9$ kimi olmuşdur.

Beləliklə, “Gəlirlərin yaranması” hesabı əsasən ilkin gəlirlərin yaranmasında istehsalçı kimi çıxış edən institusional vahidlərin və ya rezident sektorlar fəaliyyətini xarakterizə etdiyi halda, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabı ilkin gəlirlərin alıcıları kimi fəaliyyət göstərən institusional vahidlərin və ya rezident – sektorların fəaliyyətini xarakterizə edir. “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabı institusional vahidin və ya sektorun ilkin gəlirlərinin saldusunun (qalığının) alınmış və verilmiş cari transferlərin (natural formada sosial transferlərdən başqa) köməyi ilə sərəncamda qalan gəlirə necə çevrildiyini göstərir.(Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

3.3. Azərbaycan Respublikasında “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının dinamikasının statistik tədqiqi

“Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabı sərəncamda qalan gəlirin faktiki olaraq nə qədərini istehlaka xərcləndiyini istifadə edildiyini və nə qədərini qənaət(yığım) edildiyini göstərir. Sektor hesablarında, pensiya fondları nədəyl, ev təsərrüfatlarının qənaət hissəsi kimi əks etdirilməsini təmin etmək üçün pensiya hüquqlarının dəyişməsinə üçün düzəliş edilməlidir. Beləki, bu aqreqatda məcmu qeyri-rezident işçilərə və ya qeyri-rezident müəssisələrdə işləyən rezident işçilərə aid pensiya təminatı haqqlarına aid olan axınlar əks etdirilir.(Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система

национального счетоводства как информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008)

2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının dinamikası aşağıdakı cədvəldə verilən rəqəmlərlə xarakterizə olunmuşdur: (<http://www.stat.gov.az>.)

Cədvəl 26. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının dinamikası, (milyon man.)

	2012	2013	2014	2015	2016
Ehtiyatlar					
Sərəncamda qalan ümumi gəlir	52 050,7	55 696,4	57 866,4	53 266,8	57 457,9
İstifadə					
Son istehlak xərcləri	27 370,2	30 363,0	33 238,8	37 575,7	43 228,5
Qənaət	24 680,5	25 333,4	24 627,6	15 691,1	14 229,4

Mənbə: <http://www.stat.gov.az>.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2012 – ci ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini yeganə göstəricisi olan sərəncamda qalan ümumi gəlir göstəricisinin həcmi 52050,7 milyon manat olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən son istehlak xərclərinin həcmi 27370,2 milyon manata bərabər olmuşdur. Bu hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi olan qənaətin həcmi 24680,5 milyon manat olmuşdur.

2012 – ci ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $52050,7 = 27370,2 + 24680,5$ kimi olmuşdur.

2013 – cü ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini yeganə göstəricisi olan sərəncamda qalan ümumi gəlir göstəricisinin həcmi 55696,4 milyon manat olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən son istehlak xərclərinin həcmi 30363,0 milyon manata bərabər olmuşdur. Bu hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi olan qənaətin həcmi 25333,4 milyon manat olmuşdur.

2013 – cü ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi”hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $55696,4 = 30363,0 + 25333,4$ kimi olmuşdur.

2014 – ci ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini yeganə göstəricisi olan sərəncamda qalan ümumi gəlir göstəricisinin həcmi 57866,4 milyon manat olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən son istehlak xərclərinin həcmi 33238,8 milyon manata bərabər olmuşdur. Bu hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi olan qənaətin həcmi 24627,6 milyon manat olmuşdur.

2014 – ci ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi”hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $57866,4 = 33238,8 + 24627,6$ kimi olmuşdur.

2015 – ci ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini yeganə göstəricisi olan sərəncamda qalan ümumi gəlir göstəricisinin həcmi 53266,8 milyon manat olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən son istehlak xərclərinin həcmi 37575,7 milyon manata bərabər olmuşdur. Bu hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi olan qənaətin həcmi 15691,1 milyon manat olmuşdur.

2015 – ci ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi”hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $53266,8 = 37575,7 + 15691,1$ kimi olmuşdur.

2016 – cı ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının ehtiyatlar hissəsini yeganə göstəricisi olan sərəncamda qalan ümumi gəlir göstəricisinin həcmi 57457,9 milyon manat olmuşdur. Hesabın istifadə hissəsini təşkil edən son istehlak xərclərinin həcmi 43228,5 milyon manata bərabər olmuşdur. Bu hesabın balanslaşdırıcı(saldolaşdırıcı) maddəsi olan qənaətin həcmi 14229,4 milyon manat olmuşdur.

2016 – cı ildə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi”hesabının ehtiyatlar və istifadə hissələrinin bərabərliyi: $57457,9 = 43228,5 + 14229,4$ kimi olmuşdur.

Son istehlak xərcləri göstəricinin dinamikasını təhlil etmək üçün cədvəl 27-ni quraq: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 27. Son istehlak xərcləri üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması

İllər	Son istehlak xərcləri	Mütləq artım , milyon manat		Artım sürəti, % -lə		Nisbi artım, % -lə		1% nisbi artımın mütləq qiyməti, milyon manat
		əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	
2012	27 370,2	-	-	100	100	100	100	-
2013	30 363,0	2992,8	2992,8	110,9	110,9	10,9	10,9	273,7
2014	33 238,8	5868,6	2875,8	121,6	109,5	21,6	9,5	303,6
2015	37 575,7	10205,5	4336,9	137,3	113,0	37,3	13,0	332,4
2016	43 228,5	15858,3	5652,8	157,9	115,0	57,9	15,0	375,8

Mənbə: cədvəl 26–ın məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəldəki əsas və silsiləvi qayda ilə hesablanmış dinamika sıralarının analitik göstəricilərinin hamısı son istehlak xərclərinin artdığını göstərir. 2012 – ci illə müqayisədə son istehlak xərcləri 2013 – cü – 2016 – cı illərdə uyğun olaraq 2992,8 milyon manat (10.9%), 5868,6 milyon manat (21,6%), 10205,5 milyon manat (37,3%), 15858,3 milyon manat (57,9%) artmışdır.

“Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” adlı hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan qənaət göstəricisinin dinamikasını təhlil etmək üçün cədvəl 28-i quraq: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 28 Qənaət üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması

İllər	Qənaət	Mütləq artım , milyon manat		Artım sürəti, % -lə		Nisbi artım, % -lə		1% nisbi artımın mütləq qiyməti, milyon manat
		əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	
2012	24 680,5	-	-	100	100	100	100	-
2013	25 333,4	652,9	652,9	102,6	102,6	2,6	2,6	246,8
2014	24 627,6	-52,9	-705,8	99,8	97,2	-0,2	-2,8	253,4
2015	15 691,1	-8989,4	-8936,5	63,6	63,7	-36,4	-36,3	264,3
2016	14 229,4	-10451,1	-1461,7	57,7	90,7	-42,3	-9,3	156,9

Mənbə: Cədvəl 26–ın məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəldəki əsas qayda ilə hesablanmış mütləq artım və artım tempi göstəriciləri 2012 – ci illə müqayisədə qənaətin həcmi 2013 – cü ildə 652,9 milyon manat(102,6%)

artdığını göstərsə də, 2014 – cü ildə 52,9 milyon manat (99,8%), 2015 – ci ildə 8989,4 milyon manat(63,6%), 2016 – cı ildə -10451,1 milyon manat(57,7 %) azaldığını göstərir. Silsiləvi qayda ilə hesablanmış mütləq artım və artım tempi göstəriciləri özündən qabaq gələn ilə nisbətən qənaətin 2013-cü ildə 652,9 milyon manat(102,6%) artdığını göstərsə də, 2014 – cü ildə 705,8 milyon manat (97,2 %) , 2015 – ci ildə 8936,5 milyon manat(63,7%) 2016 - cı ildə 1461,7 milyon manat (90,7%) azaldığını göstərir. Deməli, özündən qabaq gələn ilə nisbətən sərəncamda qalan ümumi gəlirin səviyyəsi 2013-cü ildə 2,6 %, artdığı halda 2014 – cü ildə 2,8 % ,2016 - cı ildə 36,3 % ,2015 – ci ildə 9,3% azalmışdır. Alınmış nəticələr sübut edir ki, nisbi artım göstəricisinin 2014-2016 – ci illərdə azalmasına baxmayaraq, 1% nisbi artımın mütləq qiyməti göstəricisinin qiymətində həmişə artım işlənmişdir. Onun qiyməti 2013-cü ildə 246,8 milyon manat, 2014 – cü ildə 253,4 milyon manat, 2015 – ci ildə 264,3 milyon manat ,2016 - cı ildə 156,9 milyon manat olmuşdur.

“Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi”adlı hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) və “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” adlı hesabın ehtiyatlar hissəsinin maddəsi olan sərəncamda qalan ümumi gəlir göstəricisinin dinamikasını təhlil etmək üçün cədvəl 29 quraq: (<http://www.stat.gov.az>)

Cədvəl 29 Sərəncamda qalan ümumi gəlir üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması

İllər	Sərəncamda qalan ümumi gəlir	Mütləq artım , milyon manat		Artım sürəti, % -lə		Nisbi artım, % -lə		1% nisbi artımın mütləq qiyməti, milyon manat
		əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	əsas	silsiləvi	
2012	52 050,7	-	-	100	100	100	100	-
2013	55 696,4	3645,7	3645,7	107,0	107,0	7,0	7,0	520,5
2014	57 866,4	5815,7	2170	111,2	103,9	11,2	3,9	557,0
2015	53 266,8	1216,1	-4599,6	102,3	92,0	2,3	-8,0	578,7
2016	57 457,9	5407,2	4191,1	110,4	107,9	10,4	7,9	532,7

Mənbə: Cədvəl 26–ın məlumatlarına əsaslanaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəldəki əsas qayda ilə hesablanmış mütləq artım və artım tempi göstəriciləri 2012 – ci illə müqayisədə sərəncamda qalan ümumi gəlirin artdığını göstərir. Silsiləvi

qayda ilə hesablanmış mütləq artım və artım tempi göstəriciləri özündən qabaq gələn ilə nisbətən sərəncamda qalan ümumi gəlirin 2013-cü ildə 3645,7 milyon manat (107,0 %), 2014 – cü ildə 2170 milyon manat (103,9 %) ,2016 - cı ildə 4191,1 milyon manat (107,9%) artdığını göstərsə də, 2015 – ci ildə -4599,6 milyon manat (92,0%) azaldığını göstərir. Deməli, özündən qabaq gələn ilə nisbətən sərəncamda qalan ümumi gəlirin səviyyəsi 2013-cü ildə 7,0 %, 2014 – cü ildə 3,9 % ,2016 - cı ildə 7,9% artmış ,2015 – ci ildə 8% azalmışdır. Alınmış nəticələr sübut edir ki, nisbi artım göstəricisinin 2015 – ci ildə azalmasına baxmayaraq, 1% nisbi artımın mütləq qiyməti göstəricisinin qiymətində həmişə artım işlənmişdir. Onun qiyməti 2013-cü ildə 520,5 milyon manat, 2014 – cü ildə 557,0 milyon manat, 2015 – ci ildə 578,7 milyon manat ,2016 - cı ildə 532,7 milyon manat olmuşdur.

Beləliklə, “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının tərtib edilməsinin məqsədi ev təsərrüfatlarının, dövlət idarə etmə orqanlarının və EXQKT- nın özlərinin sərəncamda qalan gəlirlərinin son istehlak və qənaət arasında necə bölüşdürdüyünü göstərməkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Milli hesablar sistemi iqtisadi nəzəriyyə prinsiplərinə əsaslanaraq, makro səviyyədə iqtisadi fəaliyyət göstəricilərinin hesablanması üçün dəqiq qaydalara əsasən hesabların beynəlxalq miqyasda razılaşdırılmış' tövsiyələr dəstidir. Bu tövsiyələr anlayışlar, təsnifatlar, konsepsiyalar, hesabların qurulması qaydaları sistemi formasında olur və iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin indikatoru olan ÜDM kimi makroiqtisadi göstəriciləri hesablamağa imkan verir. MHS-nin konseptual əsası, iqtisadi təhlil, qərarlar və iqtisadi siyasətin işlənməsi üçün vacib iqtisadi göstəriciləri hesablamağa və təqdim etməyə şərait yaradır. Hesabların özləri iqtisadi nəzəriyyənin prinsiplərinə və iqtisadi fəaliyyətə dair ideyalara müvafiq şəkildə çoxlu sayda ətraflı ümumiləşdirilmiş məlumatları birləşdirir. Onlar ölkədə həyata keçirilən mürəkkəb iqtisadi fəaliyyətlər, həmçinin bazar və ya bazar xaricindəki müxtəlif iqtisadi subyektlər və subyektlər qrupları arasında olan qarşılıqlı əlaqə haqqında geniş və ətraflı hesabat təqdim edirlər.

İqtisadiyyatın bütün sektorları üçün olan hesablar isə aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır: Cari hesablar, yığım hesabları və aktiv və passivlər balansı.

Cari hesablar istehsal, gəlirlərin yaranması, bölüşdürülməsi, istifadəsi ilə əlaqədar hesabları özündə birləşdirir və hər bir hesab ilkin maddəsi ehtiyatlar hissəsində göstərilir. Ehtiyatlar hissəsində qeyd edilən ilkin maddə əvvəlki hesabın balanclaşdırıcı maddəsidir. MHS –nin cari hesabları bir – birini bütövləyir və bu hesablar ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətini, inkişafını makro səviyyədə öyrənməyə imkan yaradır.

İqtisadiyyatın vəziyyəti və inkişafı haqqında ətraflı informasiyaların əldə olunması iqtisadiyyatın bütün sektorlarında MHS-nin hesablarının qurulması vacibdir. Milli hesablar sistemi istehsal, bölüşdürmə və son istifadə proseslərini sahələr, şöbələr və institusional sektorlar üzrə ayrı-ayrı hesablarda qruplaşdırır və hal-hazırda ölkəmizdə “Məhsul və xidmətlər”, “İstehsal”, “Gəlirlərin yaranması”, “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin təkrar

bölüşdürülməsi”, “Gəlirlərin istifadəsi” “Kapitalla əməliyyatlar”, “Maliyyə” hesabları tərtib edilir.

İqtisadiyyatda baş verən bütün hadisə və proseslər, mal və xidmətlər istehsalı, dövriyyəsi, bölüşdürülməsi, istifadəsi proseslərinin hər biri öz əksini MHS – nin hər hansı bir hesabında tapır. MHS – nə daxil olan hər bir hesab institusional vahidlərin mövcud resurslarını və bu resursların istifadəsini əks etdirir. Bir hesabın balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi növbəti hesaba bir giriş (mənbə) maddəsi kimi köçürülür və beləliklə bütün hesablar arasındakı əlaqələr təmin edilir.

Azərbaycan Respublikasında cari hesablarının institusional sektorlar üzrə tərtib edilməsi və bu hesablara daxil olan göstəricilərin müəyyən edilməsi üzrə mövcud metodoloji göstərişlərə əsasən həyata keçirilir. Bu metodoloji göstərişlərin hazırlanmasında 2008 –ci ilin MHS-nin , Avropanın İntegrasiya olunmuş İqtisadi Hesablar Sisteminin, OECD, MDB Statistika Komitəsinin və başqa beynəlxalq təşkilatların materiallarından istifadə olunmuşdur.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatı üzrə 55503,7 milyon manat əsas qiymətlərlə əlavə dəyərin 55,3 % qeyri-maliyyə müəssisələri, , 2,8%-i maliyyə təşkilatları, 6,9% - i dövlət idarəetmə, 34,7% ev təsərrüfatları, 0,3% ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri – kommersiya təşkilatları sektorlarında əmələ gəlmişdir. Bütün fəaliyyət sahələri üzrə üzrə 2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatın bütün sektorlarında yaranan ümumi buraxılışın həcmi 87691,5 milyon manat olmuşdur ki, onun da 57,6 % -i (50528,7milyon manat) qeyri-maliyyə müəssisələri, 2,1%-i (1889,2 milyon manat) maliyyə təşkilatları, 7,5 %-i (6542,3 milyon manat) dövlət idarə etmə, 32,5 % -i (28505,4 milyon manat) ev təsərrüfatları , 0.3 % -i (225,9 milyon manat) EXQKT sektorlarının payına düşür. Bütün sahələr üzrə üzrə 2016 – cı ildə respublika iqtisadiyyatın bütün sektorlarında aralıq istehlakın həcmi 32 187,8 milyon manat olmuşdur ki, onun da 61,6 % -i (19 836,5 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 1,1 %-i (340,1 milyon man.) maliyyə təşkilatları, 8,3 %-i (2 682,3 milyon man.) dövlət

idarə etmə, 28,8 % -i (9 259,8 milyon man.) ev təsərrüfatları , 0.2% -i (69,1milyon man.) EXQKT sektorlarının payına düşür.

2017 – ci ildə cəmi fəaliyyət növləri üzrə ümumi buraxılışın həcmi 101 180,1 milyon manat, aralıq istehlakın həcmi isə 36 166,9 milyon manat olmuşdur.

Ən çox əlavə dəyər 43,2% (və ya 28087,2 milyon manat) olmaqla sənayedə , ən az əlavə dəyər 0,6 % (və ya 413,3 milyon manat) olmaqla inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi sahəsində yaranmışdır.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatı üzrə 55503,7 milyon manat əsas qiymətlərlə əlavə dəyərin 11740,6 milyon manatı (21,1%-i), əmək ödənişlərinə istifadə edilmiş, 552,9 milyon manatı (1%-i) istehsala digər vergilərə tutulmuş, nəticədə ölkə iqtisadiyyatı üzrə ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmi 43210,2 milyon manata bərabər olmuşdur. Ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) həcmindən əsas fondların istehlakı (amortizasiyası) çıxdıqdan sonra , xalis mənfəətin (xalis qarışıq gəlirlərin) həcmi 39 212,7 milyon manat olmuşdur. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlir) ümumi əlavə dəyərin 77,8%- ni , xalis mənfəət (xalis qarışıq gəlirlər) isə 70,6% -ni təşkil edir.

2016 – cı ildə ən çox əlavə dəyər 40,4% və ya (22398 milyon manat) sənayedə əmələ gəlidiyi üçün, “Gəlirlərin yaranması” hesabının balanslaşdırıcı (saldolaşdırıcı) maddəsi olan ümumi mənfəətin (qarışıq gəlirin) çox hissəsi 46,1 % (19902,6 milyon manat) sənayenin payına düşür.

Cəmi iqtisadiyyat üzrə mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin həcmi 14 620,1 milyon manat , mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin həcmi isə 18 291,4 milyon manat olmuşdur.Cəmi iqtisadiyyat üzrə mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin 6,9 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 12,4 %-i maliyyə təşkilatları, 64,4 % -i dövlət idarə etmə, 16,1% ev təsərrüfatları,0,2 %-i EXQKT sektorlarının payına düşür. Cəmi iqtisadiyyat üzrə mülkiyyətdən verilmiş gəlirlərin 85,2 %-i qeyri-maliyyə müəssisələri, 9,0 %-i maliyyə təşkilatları, 2,2 % -i dövlət idarə etmə, 3,5% ev təsərrüfatları,0,1%-i EXQKT sektorlarının payına düşür.

2016 – cı ildə ilkin gəlirlərin ümumi qalığı və ya ümumi milli gəlirin həcmi 56794,0 milyon manat təşkil etmişdir. Ümumi gəlirin 7993,9 milyon manatı qeyri-maliyyə müəssisələri, 1207,9 milyon manatı maliyyə təşkilatları, 14788,7 milyon manatı dövlət idarə etmə, 32656,1 milyon manatı ev təsərrüfatları, 147,4 milyon manatı EXQKT sektorlarında formalaşmışdır.

2016 – cı ildə cəmi iqtisadiyyat üzrə alınmış cari transfertlərin həcmi 11517,8 milyon manat, o cümlədən qeyri-maliyyə müəssisələri sektorunda 144,8 milyon manat, maliyyə təşkilatları sektorunda 291,6 milyon manat, dövlət idarə etmə sektorunda 5421,1 milyon manat, ev təsərrüfatları sektorunda 5531,8 milyon manat, EXQKT sektorunda 128,5 milyon manat olmuşdur. Alınmış cari transfertlərin tərkibində gəlirlərə, əmlaka və s. vergilərin xüsusi çəkisi 29,2%-ə, sosial sığortaya ayırmaların xüsusi çəkisi 17,0%-ə, sosial müavinətlərin xüsusi çəkisi 33,1%-ə, digər cari transferlərin xüsusi çəkisi 20,7%-ə bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatı üzrə 57 457,9 milyon manat sərəncamda qalan ümumi gəlirin 10,5 % (6034,4 milyon man.) qeyri-maliyyə müəssisələri, 1,7 %-i (974,3 milyon man.) maliyyə təşkilatları, 28,2 %-i (16203,5 milyon man.) dövlət idarə etmə, 59,1%-i (33972,0 milyon man.) ev təsərrüfatları, 0,5 %-i (273,7 milyon man.) EXQKT sektorlarında əmələ gəlmişdir. Son istehlak xərcləri ölkə iqtisadiyyatı üzrə 43 228,5 milyon manata, dövlət idarə etmə sektoru üzrə 7 753,8 milyon manata, ev təsərrüfatları sektoru üzrə 35 196,7 milyon manata, EXQKT sektoru üzrə 278,0 milyon manata bərabər olmuşdur.

Qeyri-maliyyə müəssisələri və maliyyə təşkilatları sektorlarının son istehlak xərcləri olmur və bu sektorların qənaətinin həcmi son istehlak xərclərinin həcminə bərabərdir.

MHS – də “İstehsal ” hesabı göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün ümumi buraxılış və xərc göstəricilərinə məhsula vergilərin və ya subsidiyaların, eləcə də nəqliyyat xərclərinin daxil olub – olmamasından asılı olaraq qiymətin bir neçə növündən istifadə edilə bilər. “İstehsal ” hesabının göstəriciləri əsasən əsas qiymətlərlə,

istehsalçı , alıcı ,qiymətləri ilə qiymətləndirilir və bu qiymətlər iqtisadiyyatda yaranan mal və xidmətlərin real dövriyyəsinə səciyyələndirir.

Azərbaycan Respublikası DSK – nin ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan cari hesablar üzrə göstəricilər haqqında təqdim etdiyi statistik məlumatlar dinamika sıraları şəklində olur.Bu sıralar ölkə iqtisadiyyatını səciyyələndirən göstəricilərin təhlilini asanlaşdırır və onların inkişaf meyllərini müəyyən etməyə imkan verir.Bu baxımdan cari hesablar statistik təhlil edilərkən, onun dinamikasının statistik öyrənilməsinin mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycanın Milli Hesabları 2017., Statistik Məcmuə. Bakı 2017
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 ,ADSK. Səda nəş.,Bakı, 2017
3. Cabbarova.A.İ, Dünyamalıyeva.V.R. Milli Hesablar Sistemi. Dərs vəs., Bakı 2014
4. Hacıyev.S.M. Statistikanın ümumi nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı, 2005
5. Məmmədov.R.Ş. “Milli Hesablar Sistemi, Dərs vəs, Bakı 1997
6. Məmmədov.R.Ş. “Beynəlxalq statistika”. Dərs vəsaiti, Bakı, 1999
7. Muradov.H.P.Q. Statistika Dərslik, Bakı ,2010
8. Yaqubov.S.M., Məmmədov.A.C. Sosial-iqtisadi statistika. Dərslik, Bakı,2011

Xarici dildə

1. Башкатов Б.И, Рябушкин Б.Т Практикум по национальному счетоводству. М. Финансы и статистика, 2004
2. Бурова Н.В. Об отражении в системе национальных счетов услуг теневого бизнеса , Известия Санкт-Петербургского Государственного экономического университета. № 2. 2006. С. 70-83
3. Гирбасова Е.М Особенности современного этапа развития системы национальных счетов в России , Экономические и социально- гуманитарные исследования № 2, 2014
4. Есипова.Э.Ю. Система национальных счетов: краткий курс, финансы и статистика, 2010
5. Иванов.Д. Состояние и перспективы развития системы национальных счетов России. Вопросы статистики. 2015;(6):4-11
6. Иванов Ю.Н. История возникновения и развития системы национальных счетов Вопросы статистики. № 8. , 2012. С. 79-83.
7. Микроэкономическая статистика. (Под ред. С.Ильенковой) Учеб. М, 2004

8. Национальные счета: практический вводный курс , ООН, Нью-Йорк, 2006
годси тема
9. Новиков М.М., Теслюк И.Ю. Макроэкономическая статистика, Минск ,1996
10. Образцова.О.И., Копейкина.О.В. Система национальных счетов, Москва
2008
11. Основы национального счетоводства: учеб. / под ред. Ю.Н. Иванова. М.,2006.
12. Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Методика построения системы
национальных счетов Российской Федерации, М, 2008
13. Рыбакова О.М.,Гирбасова Е.М Система национального счетоводства как
информационная база управления экономикой Российской Федерации, М, 2008
14. Система национальных счетов 2008, ООН, Нью-Йорк, 2012 и
15. Система национальных счетов, 1993 г. / ООН. 1998.
16. Система национальных счетов: учеб. пособие (Салин Кудряшова.В.Н.,
С.И.)М. 2006
17. Суринов А.Е. Введение в национальное счетоводство. М.: Госком. стат РФ,
2006.
18. Суринов А.Е. Статистика.Учеб. М, 2011
19. Суринов А.Е.О развитии системы национальных счетов, (5) 7-2
20. Шульпина Е.Е. Методология расчета качества жизни домашнего хозяйства
(по системе национальных счетов) , Труд и социальные отношения. № 10. 2009
21. Экономическая статистика. Учебник / Под ред. Иванова.Ю.Н. М,ИНФРА- М,
2012

İnternet resursları

1. <https://www.stat.gov.az>
2. <https://studref.com/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Əsas qiymətlərlə “İstehsal” hesabı	18
Cədvəl 2. Cari bazar qiymətlərlə “İstehsal” hesabı	18
Cədvəl 3. Əsas qiymətlərlə “Gəlirlərin yaranması” hesabı	20
Cədvəl 4. Cari qiymətlərlə “Gəlirlərin yaranması” hesabı	22
Cədvəl 5. “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi ” hesabı	22
Cədvəl 6. “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi ” hesabı	23
Cədvəl 7. “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi ” hesabı	24
Cədvəl 8. “Düzəlişlər nəzərə alınmaqla sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabı.....	25
Cədvəl 9. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “İstehsal” hesabı.....	27
Cədvəl 10. 2016 –cildə Azərbaycan Respublikası üzrə ümumi buraxılışın iqtisadiyyatın sahələri və sektorlar üzrə bölgüsü.....	31
Cədvəl 11. 2016 –c ildə Azərbaycan Respublikası üzrə aralıq istehlakın iqtisadiyyatın sahələri və sektorlar üzrə bölgüsü.....	36
Cədvəl 12. 2016 –cı ildə Azərbaycan Respublikası üzrə əlavə dəyərin iqtisadiyyatın sahələri və sektorları üzrə bölgüsü, (milyon manatla).....	40
Cədvəl 13. 2017 – ci ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə “İstehsal” hesabı.....	43
Cədvəl 14. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin yaranması” hesabı.....	44
Cədvəl 15. 2016 – cı ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə “Gəlirlərin yaranması” hesabı.....	48
Cədvəl 16. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabı.....	50
Cədvəl 17. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabı.....	51
Cədvəl 18. 2016 – cı ildə ölkə iqtisadiyyatının sektorları üzrə “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi ” hesabı.....	54

Cədvəl 19. 2012 – 2017 –ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “İstehsal ” hesabının dinamikası, (milyon man.)	60
Cədvəl 20. Məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılışı göstəricisi üzrə mütləq artımın hesablanması.....	60
Cədvəl 21. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “ Gəlirlərin yaranması” hesabının dinamika.....	68
Cədvəl 22. Ümumi mənfəət (qarışıq gəlirlər) üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması	70
Cədvəl 23. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi” hesabının dinamikası.....	73
Cədvəl24. İlkin gəlirlərin ümumi qalığı üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması	76
Cədvəl 25. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi” hesabının dinamikası	78
Cədvəl 26. 2012 – 2016 –cı illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadəsi” hesabının dinamikası	82
Cədvəl 27. Son istehlak xərcləri üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması.....	85
Cədvəl 28. Qənaət üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması.....	86
Cədvəl 29. Sərəncamda qalan ümumi gəlir üzrə dinamika göstəricilərinin hesablanması.....	87

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1. 2016 –c ildə ölkə üzrə ümumi buraxılışın iqtisadiyyatın sektorları üzrə bölgüsü.....	35
Diaqram 2. 2012 – 2017 –ci illərdə ölkə iqtisadiyyatı üçün qurulan “İstehsal hesabının dinamikası.....	60